

od DIKTA
TURE *do*
DEMOCRATICJE

Džin Šarp

Naslov originala: From dictatorship to democracy

Izdavač: Gradske inicijative
Udruženje građana za demokratiju i
civilno obrazovanje
Beograd, Vlajkovićeva 17

Za izdavača: Miljenko Dereta

Prevela s engleskog: Nevena Pantović

Korice i prelom: Ivan Valenčak i D.C.A. Peroš

Štampa: yuTOPag - Novi Sad

Tiraž: 1500 / drugo izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

321.64

ŠARP, Džin

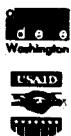
Od diktature do demokratije / Džin Šarp ;
[prevela s engleskog Nevena Pantović]. - Beograd:
Gradske inicijative - Udruženje građana za demokratiju
i civilno obrazovanje, 1999 (Novi Sad : yuTOPag), - 84 str. ;
20 cm. - (Biblioteka Rušimo prepreke - gradimo mostove)

Tiraž 1500

ISBN 86-7408-006-5

321.74 323.22

a) Diktatura b) Demokratija
ID=77081612

Biblioteka „Rušimo prepreke - gradimo mostove“ deo je projekta koji Gradske inicijative realizuju sa IDEE (Institut za demokratiju u istočnoj Evropi). Projekat Breaking Barriers - Building Bridges finansira USAID (Agencija SAD za međunarodni razvoj)

Štampanje drugog izdanja pomogla FREEDOM HOUSE

SADRŽAJ:

Autorov predgovor

I glava

REALNO SUOČAVANJE S DIKTATUROM 9

Trajan problem

Do slobode nasiljem?

Državni udar?

Izbori?

Pogrešno uzdanje u druge

Suočavanje s neprijatnom istinom

II glava

OPASNOSTI PREGOVARANJA

17

Vrline i ograničenja pregovaranja

Pregovori o predaji

Moć, pravda i pregovori

"Popustljivi" diktatori

Kakva vrsta mira?

Razlozi za nadu

III glava

ODAKLE POTIČE MOĆ?

24

Basna o "Gospodaru majmuna"

Neophodni izvori političke moći

Centri demokratske moći

IV glava

DIKTATURE IMAJU SLABOSTI

30

Identifikovanje Ahilove pete

Slabosti diktatura

Napad na slabe tačke diktatura

V glava **UPOTREBA MOĆI**

- Delovanje nenasilne borbe
Nenasilno oružje
Vernost demokrata vlastitom oružju
Otvorenost, tajnost i visoke norme
Pomeranje u odnosima snaga
Četiri mehanizma promene
Demokratizujući efekti političkog prkosa
Kompleksnost nenasilne borbe

33

DODATAK: METODI NENASILNE AKCIJE

42

VI glava **POTREBA ZA STRATEŠKIM PLANIRANJEM**

51

- Realno planiranje
Prepreke planiranju
Četiri važna termina u strateškom planiranju

VII glava **PLANIRANJE STRATEGIJE**

58

- Osnovni strateški momenti
Izbor sredstava
Planiranje demokratije
Spoljna pomoć
Formulisanje glavne strategije
Planiranje strategija kampanja
Elementi planiranja kampanja
Širenje ideje nesaradnje
Represija i protivmere
Vernost strateškom planu

VIII glava **POLITIČKI PRKOS NA DELU**

68

- Selektivan otpor
Simbolični izazovi

Širenje odgovornosti
Ciljanje na diktatorsku moć
Promene u strategiji

IX glava
SLAMANJE DIKTATURE

Kako diktatorima oduzeti moć
Eskalacija slobode
Slamanje diktature
Odgovorno i posle uspeha

74

X glava
TEMELJI ZA TRAJNU DEMOKRATIJU

80

Opasnost od nove diktature
Sprečavanje pučeva
Izrada nacrtta ustava
Demokratska odbrambena politika
Trajni problemi
Meritorna odgovornost

AUTOROV PREDGOVOR

Jedna od stvari koje već godinama čine glavni predmet mog zanimanja jeste pitanje kako ljudi mogu da spreče i razore diktature. Njime sam se bavio delimično iz uverenja da takvi režimi ne bi trebalo da vladaju ljudskim bićima i da ih satiru. To svoje uverenje potkrepljivao sam čitajući o važnosti ljudske slobode, o prirodi diktatura (od Aristotela do analitičara totalitarizma), te istorije diktatura (naročito nacističkog i staljinističkog sistema).

Tokom godina bio sam u prilici da upoznam ljude koji su živeli i trpeli pod nacističkom vladavinom, uključujući i neke koji su preživeli koncentracione logore. U Norveškoj sam sreo ljude koji su se oduprli fašističkoj vladavini i preživeli, te slušao o onima koji su stradali. Razgovarao sam s Jevrejima koji su utekli iz kandži nacista i sa osobama koje su pomogle pri njihovom spašavanju.

Znanje o teroru komunističke vladavine stekao sam više iz knjiga nego iz ličnih kontakata. Teror tih sistema izgledao mi je posebno bolan jer su te diktature bile nametnute u ime oslobođanja od ugnjetavanja i eksploatacije.

Tokom poslednjih decenija, zahvaljujući posetama osoba iz zemalja s diktatorskom vlašću, kao što su Panama, Poljska, Čile, Tibet i Burma, stvarnost današnjih diktatura postala mi je realnija. Od Tibetanaca koji su se borili protiv kineske komunističke agresije, Rusa koji su osuđetili državni udar pristalica čvrste linije iz avgusta 1991, te Tajlandana koji su nenasilno sprečili povratak vojnog režima sticao sam često mučne uvide u podmuklu prirodu diktatura.

Osećaj tuge i gneva zbog brutalnosti, kao i divljenje za smireni hedonizam neverovatno hrabrih ljudi i žena ponekad su bili pojačani posetama mestima na kojima su još vrebale velike opasnosti ali su hrabi ljudi ipak istrajivali u svom prkosu. Između ostalih, bio sam u Panami pod Norijegom, u Vilni, Litvanija, dok je sovjetska represija još trajala, na trgu Tijenanmen u Pekingu, kako za vreme veselog demonstriranja slobode, tako i u trenutku kada su stigle prve oklopne trupe te kobne nocí, kao i u džungli "oslobodene Burme" u štabu demokratske opozicije u Manerplou.

Ponekad sam obilazio i mesta pogibija, kao što su televizijski toranj i groblje u Vilni, javni park u Rigi gde su ljudi pobijeni, centar Fe-

rare u severnoj Italiji, gde su fašisti postrojili i streljali protivnike, i skromno groblje u Manerplou gde su sahranjeni ljudi koji su umrli premladi. Tužno je saznanje da svaka diktatura za sobom ostavlja takav trag smrti i razaranja.

Iz tih mojih zanimanja i iskustava izrasla je nepokolebljiva nada da bi tiraniju bilo moguće sprečiti, da bi se protiv diktature mogle voditi uspešne borbe bez masovnih pokolja na obe strane, da bi postojeće dikature bilo moguće razoriti, te sprečiti da nove nastanu iz njihovog pepela.

Nastojao sam da brižljivo promislim koji bi to najefikasniji načini bili za slamanje diktature uz najmanju moguću cenu u vidu ljudskih patnji i stradanja. U tome mi je pomoglo moje dugogodišnje izučavanje diktatura, pokreta otpora, revolucija, političke misli, državnih uređenja, a posebno stvarne nenasilne borbe.

Ova publikacija rezultat je tih nastojanja. Siguran sam da ni izdaleka nije savršena. No, možda daje neke smernice pomoći kojih bi se mogli smisliti i isplanirati oslobođilački pokreti, moćniji i uspešniji nego inače.

Kao plod nužnosti i namere, u fokusu ovog istraživanja našao se generički problem načina razaranja diktature i sprečavanja nastanka nove. Ja nisam kompetentan da dam detaljnu analizu i recept za konkretnu zemlju. Nadam se, međutim, da ova generička analiza može biti od koristi ljudima u, na žalost, premnogim zemljama čiju realnost sada čine diktatorske vladavine. Oni će morati da ispitaju valjanost ove analize za vlastite situacije i do koje mere njene glavne preporuke jesu primenljive, ili se mogu učiniti primenljivim, na njihove oslobođilačke borbe.

Prilikom pisanja ovog ogleda koristio sam dragocenu pomoć nekoliko ljudi kojima dugujem zahvalnost. Brus Dženkins (Bruce Jenkins), moj specijalni asistent, dao je neprocenjiv doprinos svojim uočavanjem problema u sadržaju i izlaganju i pronicljivim preporukama za rigoroznije i jasnije izlaganje teških ideja (naročito onih koje su se ticale strategije), reorganizovanje strukture teksta i redaktorska poboljšanja. Takođe sam zahvalan Stivenu Kodiju (Stephen Coady) za pomoć pri redigovanju. Dr Kristofer Krugler (Christopher Kruegler) i Robert Helvi (Robert Helvey) ljubazno su izneli važne kritičke pri-

medbe i savete. Dr Hejzel Makferson (Hazel McFerson) i dr Patriša Parkman (Patricia Parkman) snabdele su me informacijama o borbenim u Africi, odnosno Latinskoj Americi. Premda se ovaj rad uveliko temelji na njihovoj ljubaznoj i izdašnoj podršci, za analizu i zaključke u njemu sadržane odgovornost je moja.

Ni na jednom mestu u ovoj analizi nisam polazio od pretpostavke da će odupiranje diktaturi biti lak poduhvat za koji se neće platiti nikakva cena. Svi vidovi borbe imaju svoje komplikacije i cenu. U borbi protiv diktatora biće, naravno, gubitaka. Nadam se, međutim, da će ova analiza podstićati vode otpora da razmisle o strategijama koje njihovu moć mogu učiniti efikasnijom a smanjiti relativni nivo gubitaka.

Ovu analizu ne treba protumačiti tako kao da će sa okončanjem date diktature svi problemi nestati. Posle pada jednog režima ne nastupa utopija. Time zapravo tek započinje razdoblje velikog truda i dugotrajnih napora da se izgrade pravedniji društveni, ekonomski i politički odnosi i ukinu drugi vidovi nepravde i ugnjetavanja. Nadam se da ovo kratko istraživanje načina slamanja diktatura može biti od koristi svim ljudima, ma gde bili, koji žive pod dominacijom i žude za slobodom.

I glava

REALNO SUOČAVANJE S DIKTATUROM

Poslednjih godina, razne diktature - kako domaćeg, tako i stranog porekla - pale su ili su posrnule kada su se sučelile s prkosnim, mobilisanim narodom. Mada su često izgledale čvrsto ušančene i neobrije, pokazalo se da neke nisu bile kadre da odole združenom političkom, ekonomskom i socijalnom prkosu ljudi.

Od 1980. diktature su padale pred mahom nenasilnim prkosom naroda Estonije, Latvije i Litvanije, Poljske, Istočne Nemačke, Čehoslovačke i Slovenije, Madagaskara, Malija, Bolivije i Filipina. Nenasan otpor potpomogao je kretanje ka demokratizaciji u Nepalu, Zambiji, Južnoj Koreji, Čileu, Argentini, Haitiju, Brazilu, Urugvaju, Malaviju, Tajlandu, Bugarskoj, Mađarskoj, Zairu, Nigeriji, i u raznim delovima bivšeg Sovjetskog Saveza (igrajući značajnu ulogu u osujećivanju državnog udara koji su avgusta 1991. pokušale da izvedu pristalice čvrste linije).

Osim toga, poslednjih godina masovan politički prkos¹ javio se u Kini, Burmi i Tibetu. Mada nisu okončale vladajuće diktature ili okupacije, te borbe su svetskoj zajednici predočile brutalnu prirodu represivnih režima a stanovništvu donele dragoceno iskustvo s takvim vidom borbe.

Slom diktatura u gore navedenim zemljama svakako nije uklonio i sve druge probleme u tim društвima: siromaštvo, kriminal, biro-

¹ Termin koji koristimo u ovom kontekstu prvi je upotrebio Robert Helvi. "Politički prkos" je nenasilna borba (protest, nesaradnja i intervencija) kojoj se prkosno i aktivno pribegava u političke svrhe. Termin je nastao kao odgovor na zbrku i izvrštanje značenja stvorenih usled izjednačavanja nenasilne borbe s pacifizmom i moralnim ili verskim "nenasiljem". "Prkos" označava namerno osporavanje autoriteta izražavanjem neposlušnosti, uz odbacivanje bilo kakve pokornosti. "Politički prkos" definiše ambijent u kome se deluje (politički), kao i cilj (politička moć). Tim terminom se uglavnom označava delovanje stanovništva koje nastoji da iz ruku diktature ponovo preuzme kontrolu nad institucijama države ustrajno napadajući njene izvore moći a služeći se pri tom promišljenim strateškim planiranjem i operacijama. U ovom radu naizmениčno se koriste termini politički prkos, nenasilan otpor i nenasilna borba, premda poslednja dva najčešće označavaju borbe s nešto širim rasprometom ciljeva (društveni, ekonomski, psihološki itd.).

kratska neefikasnost i opustošena čovekova sredina česta su ostavština brutalnih režima. Međutim, pad pomenutih diktatura neznatno je ublažio većinu patnji žrtava ugnjetavanja i otvorio put za ponovnu izgradnju društva sa više političke demokratije, ličnih sloboda i socijalne pravde.

Trajan problem

Tendencija veće demokratizacije i slobode zaista je bila prisutna u svetu tokom proteklih decenija. Prema podacima *Freedom House*, koji svake godine pravi međunarodni pregled statusa političkih prava i građanskih sloboda, broj zemalja širom sveta koje su klasifikovane kao "slobodne" znatno je porastao za poslednjih deset godina.²

	Slobodne	Delimično slobodne	Neslobodne
1983.	55	76	64
1993.	75	73	38

Tu pozitivnu tendenciju, međutim, umanjuje činjenica da veliki broj ljudi još uvek živi u uslovima tiranije. Prema stanju iz januara 1993, 31% od 5,45 milijardi svetskog stanovništva nastanjivalo je zemlje i teritorije označene kao "neslobodne",³ to jest područja s krajnje ograničenim političkim pravima i građanskim slobodama. U tih 38 zemalja i 12 teritorija u kategoriji "neslobodnih" vladaju razne vojne diktature (kao u Burmi i Sudanu), tradicionalne represivne monarhije (kao u Saudijskoj Arabiji i Butanu), dominantne političke partije (kao u Kini, Iraku i Severnoj Koreji), strani okupatori (kao u Tibetu i Istočnom Timoru), ili se radi o stanju tranzicije.

Danas su mnoge zemlje u stanju brze ekonomske, političke i socijalne promene. Mada je broj zemalja u kategoriji "slobodnih" porastao tokom poslednjih deset godina, postoji veliki rizik da mnoge nacije, suočene s tako brzim i temeljnim promenama, krenu u suprotnom smeru i dožive nove vidove diktature. Vojne klike, ambiciozni

² Freedom House, *Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 1991-1993*, New York, Freedom House, 1993, str. 66 (brojke za 1993. odnose se na januar). Vidi str. 79-80, gde je dat opis kategorija: "slobodne", "delimično slobodne" i "neslobodne".

³ Freedom House, *Freedom in the World*, str. 4.

pojedinci, izabrani funkcioneri i doktrinarne političke partije iznova će pokušavati da nametnu svoju volju. Državni udari jesu i ostaće redovna pojava. Ogomnom broju ljudi i dalje će biti uskraćivana osnovna ljudska i politička prava.

Na žalost, prošlost je još uvek živa. Problem diktatura ima duboke korene. Ljudi u mnogim zemljama doživeli su decenije ili čak vekove ugnjetavanja, bilo poniklog unutar zemlje bilo nametnutog spolja. Bespogovorno pokoravanje autoritetima ili vlastiocima često je bilo duboko usađeno. U ekstremnim slučajevima, socijalne, političke, ekonomske pa čak i verske institucije društva - van državne kontrole - namerno su slabljena, potčinjavana ili čak zamjenjivana novoustrojenim institucijama pomoću kojih su država ili vladajuća partija kontrolisale društvo. Stanovništvo je često bivalo atomizirano (pre-tvarano u masu izolovanih pojedinaca) pa nije bilo kadro da zajednički radi na postizanju slobode, da gradi medusobno poverenje, ili da čini ma šta na vlastitu inicijativu.

Rezultat je predvidljiv: zajednica postaje slaba, nedostaje joj samopouzdanje i nije sposobna za otpor. Ljudi se često boje da svoju mržnju prema diktaturi i svoju glad za slobodom podele makar i sa porodicom ili prijateljima. Često su previše uplašeni da bi ozbiljno razmišljali o javnom otporu. U svakom slučaju, kakva bi bila korist? Umesto toga prepuštaju se patnji bez svrhe i budućnosti bez nade.

Postojeće stanje u današnjim diktaturama može biti mnogo gore nego prethodno. U prošlosti, neki su možda pokušali da pruže otpor. Možda je bilo kratkotrajnih masovnih protesta i demonstracija. Možda je polet privremeno narastao. U nekim drugim prilikama pojedinci i male grupe možda su preuzimali odvažne, ali nemoćne geste, dokazujući neko načelo ili naprsto svoj prkos. Ma koliko podstaknuti plemenitim pobudama, takvi primeri otpora u prošlosti često nisu mogli da prevladaju ljudski strah i naviku pokornosti, što je nužan preduslov za razaranje diktature. Žalosno je da su ta dela možda donela samo još više patnji i smrti, a ne pobede, pa čak ni nadu.

Do slobode nasiljem?

Šta da se radi u takvim okolnostima? Čini se da su očigledne mogućnosti uzaludne. Diktatori se ne obaziru na ustavne i pravne pre-

preke, sudske odluke i javno mnjenje. Razume se, reagujući na brutalnosti, torturu, nestanke i ubistva, ljudi su često dolazili do zaključka da se diktatura može okončati jedino nasiljem. Gnevne žrtve su ponekad organizovale borbu protiv brutalnih diktatora svim nasilnim i vojnim snagama koje su mogle da sakupe, uprkos malim izgledima da uspeju. Ti ljudi su se često hrabro borili, podnoseći velike patnje i žrtvujući svoje živote. Njihova postignuća katkada su bila značajna, ali su retko uspevali da izvojuju slobodu. Nasilne pobune mogu da pokrenu brutalnu represiju koja stanovništvo često ostavlja još bespomoćnjim nego pre.

Kakve god da su prednosti nasilne opcije, međutim, jedno je jasno: *Uzdanje u nasilna sredstva znači opredeljivanje upravo za onu vrstu borbe u kojoj je tlačitelj gotovo uvek nadmoćan*. Diktatori su opremljeni da primenjuju nasilje ogromnih razmera. Bilo da se demokrati drže dugo ili kratko, na kraju surova vojna stvarnost biva neminovna. Diktatori gotovo uvek imaju nadmoć u oružju, municiji, transportnim sredstvima i veličini vojnih snaga. I pored junaštva, demokrati im (gotovo nikad) nisu dorasli.

Kada shvate da je konvencionalna vojna pobuna nerealna, neki disidenti onda zagovaraju gerilsku borbu. Gerilska borba, međutim, potlačenom stanovništvu gotovo nikad ne donosi koristi niti demokratiju. Gerilska borba nije očigledno rešenje, pogotovo s obzirom na veoma izraženu tendenciju ogromnih gubitaka među vlastitim stanovništvom. Ta tehnika ne garantuje uspeh, uprkos tome što je podržavaju teorija i strateška analiza, a katkad i međunarodna zajednica. Gerilske borbe obično veoma dugo traju. Vlast često raseljava civilno stanovništvo, po cenu ogromnih ljudskih patnji i socijalne dislokacije.

Čak i kada su uspešne, gerilske borbe često imaju značajne negativne strukturne posledice na dugi rok. Neposredan rezultat je da napadnuti režim zavodi još veću diktaturu usled protivmera koje preduzima. Ako gerila napokon i uspe, novi režim najčešće zavodi još veću diktaturu nego prethodni zbog centralizacije koja nastaje kao rezultat narasnih vojnih snaga i slabljenja ili razaranja nezvisnih društvenih grupa i institucija tokom borbe - upravo onih tela koja su presudna za uspostavljanje i održavanje demokratskog društva. Protivnici diktatura treba da potraže drugu mogućnost.

Državni udar?

Vojni udar protiv diktature izgleda kao jedan od srazmerno najlakših i najbržih načina za uklanjanje gnusnog režima. Međutim, taj metod je skopčan s veoma ozbiljnim problemima. Najvažniji je taj što i dalje ostaje postojeća loša raspodela moći među stanovništvom i elitom koja upravlja državom i njenim vojnim snagama. Uklanjanje određenih osoba i klika sa vodećih položaja najverovatnije će samo omogućiti nekoj drugoj grupi da zauzme upražnjeno mesto. Teorijски, ta grupa bi mogla biti blaža u postupcima i donekle otvorena za reforme, no jednak je verovatno i suprotno.

Pošto učvrsti svoje pozicije, nova klika može postati još okrutnija i još ambicioznija od stare. Dakle, nova klika - u koju su možda polagane nade - biće kadra da čini šta god želi ne mareći za demokratiju ili ljudska prava. To nije prihvatljiv odgovor na problem diktature.

Izbori?

U uslovima diktature izbori nisu dostupan instrument značajne političke promene. Neki diktatorski režimi, poput onih u bivšem Istočnom bloku pod sovjetskom dominacijom, nastojali su da održe privid demokratije. Takvi izbori, međutim, bili su samo strogo kontrolisani plebisciti sa ciljem da kandidati koje je režim već pomno odabrao dobiju javnu potvrdu. Diktatori katkada pod pritiskom mogu pristati na izbore, ali ih onda "nameštaju" kako bi na državne položaje doveli civilne marionete. Ako se predstavnicima opozicije dozvoli da se kandiduju pa oni i pobeđe, što se desilo u Burmi 1990. i Nigeriji 1993, rezultati mogu naprosto biti ignorisani a "pobednici" podvrgnuti zastrašivanju, hapšenju ili čak egzekuciji. Nije posao diktatora da omogućavaju izbore koji bi mogli da ih uklone sa vlasti.

Pogrešno uzdanje u druge

Mnogi ljudi koji sada pate pod brutalnom diktaturom ili su otišli u progonstvo da bi bili van njenog domaćaja ne veruju da potlačeni mogu sami da se oslobole. Oni misle da njihov narod može biti spašen samo akcijom drugih. Oni se uzdaju u spoljne snage. Veruju da samo međunarodna pomoć može biti dovoljno jaka da obori diktatora.

Mišljenje da potlačeni nisu kadri da efikasno delaju ponekad je ispravno za određeno razdoblje. Kao što smo napomenuli, potlačeni ljudi su često nespremni i privremeno nesposobni da se bore zato što ne veruju u svoju sposobnost da se odupru okrutnoj diktaturi i ne znaju na koji način da se spasu. Stoga je razumljivo što mnogi ljudi gaje nade da će im slobodu doneti drugi. Ta spoljna snaga mogu biti "javno mnjenje", Ujedinjene nacije, odredena zemlja, ili međunarodne ekonomske i političke sankcije.

Takav scenario može zvučati utešno, ali oslanjanje na spasitelja spolja skopčano je s teškim problemima. Takvo uzdanje u druge može biti potpuno pogrešno. Obično nema stranog spasitelja, a ako neka strana država i interveniše, po svoj prilici joj ne treba verovati.

Valja istaći nekoliko surovih činjenica u vezi s oslanjanjem na stranu intervenciju:

- strane države će često tolerisati ili čak nedvosmisleno pomagati diktaturu radeći na ostvarenju svojih ekonomskih i političkih interesa;
- strane države takođe mogu biti sklone da iznevare potlačeni narod umesto da održe svoje obećanje i pomognu njegovo oslobođanje na uštrb drugog cilja;
- neke strane države delovaće protiv diktature samo zato da bi one mogle preuzeti ekonomsku, političku ili vojnu kontrolu nad datom zemljom;
- strane države mogu da se aktivno uključe u ostvarivanje pozitivnih ciljeva samo ako je, i kada je, unutrašnji pokret otpora već počeo da uzdrmava diktaturu i time skrenuo pažnju međunarodne zajednice na brutalnu prirodu režima.

Diktature postoje, u prvom redu, zbog unutrašnje raspodele sna-ga u domovini. Stanovništvo i društvo preslabi su da bi diktaturi zadavali ozbiljne probleme; bogatstvo i moć usredsređeni su u rukama premalog broja ljudi. Premda diktaturama međunarodne akcije mogu ići naruku ili ih donekle slabiti, njihovo trajanje u prvom redu zavisiti od unutrašnjih činilaca.

Međutim, međunarodni pritisci mogu biti vrlo korisni kada se njima pruža podrška moćnom unutrašnjem pokretu otpora. Tada, na

primer, međunarodni ekonomski bojkoti, razni vidovi embarga, prekid diplomatskih odnosa, isključenje iz međunarodnih organizacija, osuda od strane organa Ujedinjenih nacija i slično mogu biti od velike pomoći. Ako, pak, nema jakog unutrašnjeg pokreta otpora, malo je verovatno da će biti takvih akcija.

Suočavanje s neprijatnom istinom

Zaključak je neugodan. Kada se želi obaranje diktature na najefikasniji način i uz najmanju cenu, onda predstoje četiri neodložna zadatka:

- neophodno je da kod potlačenog stanovništvo ojačaju odlučnost, samopouzdanje i veštine otpora;
- neophodno je da ojačaju nezavisne društvene grupe i institucije potlačenog stanovništva;
- neophodno je stvoriti moćne unutrašnje snage otpora;
- neophodno je razraditi mudar glavni strateški plan za oslobođenje i vešto ga sprovoditi.

Oslobodilačka borba je vreme za oslanjanje na vlastite snage i za unutrašnje jačanje borbene grupe. Kao što je Čarls Stjuart Parnel (Charles Stewart Parnell) uzviknuo za vreme irskog štrajka zbog zakupnina 1879. i 1880:

"Ne vredi oslanjati se na vladu... Morate da se oslonite na vlastitu odlučnost... Pomozite sebi držeći se zajedno... jačajte one među vama koji su slabi..., povezujte se, organizujte se... i morate pobediti..."

"Kada se postarate da ovo pitanje bude zrelo za rešavanje, tada, i tek tada, će ono biti rešeno."⁴

U sudaru s jednom jakom silom koja se uzda u sebe, mudrom strategijom, disciplinovanom i odvažnom akcijom, i istinskom snagom diktatura će se na kraju raspasti. Minimum je, međutim, da četiri gore pomenuta uslova budu ispunjena.

⁴ Patrick Sarsfield O'Hegarty, *A History of Ireland Under the Union*, 1880-1922, London, Methuen, 1952, str. 490-491.

Kao što smo u dosadašnjim razmatranjima naznačili, oslobođanje od diktature u krajnjoj liniji zavisi od sposobnosti ljudi da se sami oslobole. Primeri uspešnog političkog prkosa - ili nenasilne borbe za političke ciljeve - koje smo naveli pokazuju da zaista postoje sredstva kojima bi ljudi mogli sami da izvojuju slobodu, ali da je ta opcija ostala nerazvijena. Tom opcijom detaljno ćemo se pozabaviti u narednim glavama. Prvo, međutim, treba da razmotrimo pitanje pregovora kao sredstva za uklanjanje diktature.

II glava

OPASNOSTI PREGOVARANJA

Kada se nađu pred ozbiljnim problemom suprotstavljanja diktaturi (o čemu je bilo reči u I glavi), neki ljudi mogu zapasti u pasivnu pokornost. Drugi, ne videći izglede za postizanje demokratije, mogu doći do zaključka da moraju da se pomire sa očigledno trajnom diktaturom, u nadi da će "nagodbama", "kompromisima" i "pregovorima" možda biti kadri da spasu neke pozitivne elemente i prekinu brutalnosti. Na prvi pogled, u nedostatku realnih opcija, takav način razmišljanja ima svojih prednosti.

Ozbiljna borba protiv brutalnih diktatura nije nimalo prijatna perspektiva. Zašto se mora poći tim putem? Zar nije moguće da svi budu razumni i pronađu način da razgovaraju, da se dogovore kako da diktaturu postupno privedu kraju? Zar demokrati ne mogu da apeluju na obično čovekoljublje kod diktatora i ubede ih da malo-pomalo smanje svoju dominaciju i, eventualno, naponsetku potpuno uzmaknu i omoguće uspostavljanje demokratije.

Ponekad se tvrdi da istina nije samo jedna. Možda su demokrati pogrešno razumeli diktatore, koji su, možda, delovali iz valjanih pobuda u teškim okolnostima? Ili neko možda može pomisliti da bi se diktatori rado povukli iz teške situacije pred kojom se zemlja našla kad bi samo na to bili podstaknuti ili navedeni. Možda diktatorima treba ponuditi rešenje u kome nema poraženih, u kome svako ponešto dobija. Rizici i patnje dalje borbe mogli bi da se izbegnu, reći će neki, samo ako bi demokratska opozicija bila voljna da mirno reši konflikt pregovorima (pri kojima bi možda čak mogli asistirati neki vešti pojedinci ili čak strana vlada). Zar to ne bi bilo bolje nego teška borba, makar se ona vodila nenasilnim a ne vojničkim sredstvima?

Vrline i ograničenja pregovaranja

Pregovori su veoma korisna alatka za rešavanje izvesnih vrsta pitanja u sukobima, pa ih ne treba propustiti ili odbaciti kada su prime-reni. U nekim situacijama u kojima se ne radi o fundamentalnim pi-

tanjima, pa je stoga kompromis prihvatljiv, pregovori mogu biti važno sredstvo za rešavanje konflikta. Štrajk radnika zbog nadnica dobra je ilustracija primerene uloge pregovora u konfliktu: rešenje postignuto pregovaranjem može doneti porast nadnica negde na sredini između iznosa koje su prvobitno predložile sukobljene strane. Sukobi u vezi rada s legalnim sindikatima su, međutim, nešto sasvim drugo od sukoba u kojima se radi o nastavljanju surove diktature ili uspostavljanju političkih sloboda.

Kada su sporne fundamentalne stvari, koje se tiču verskih načela, pitanja ljudske slobode ili čitavog budućeg razvoja društva, pregovori nisu način za postizanje obostrano zadovoljavajućeg rešenja. O nekim osnovnim stvarima ne može biti kompromisa. Samo pomeranje u odnosima snaga u korist demokrata može adekvatno garantovati osnovne stvari koje se dovode u pitanje. Do takvog pomeranja doći će borbom, a ne pregovorima. To ne znači da pregovorima nikada ne treba pribeci. Poenta je u tome da oni nisu realan način za uklanjanje jače diktature uslovima nepostojanja moćne demokratske opozicije.

Pregovori, naravno, možda uopšte i nisu opcija. Čvrsto ušančeni diktatori koji se osećaju bezbedni na svom položaju mogu odbiti da pregovaraju sa svojim demokratskim oponentima, ili, kad pregovori otpočnu, demokratski pregovarači mogu da nestanu bez traga i glasa.

Pregovori o predaji?

Pojedinci i grupe koji se suprotstavljaju diktaturi i daju prednost pregovorima često imaju valjane pobude. Naročito kada dugogodišnja oružana borba protiv brutalne diktature nije dovela do konačne pobeđe, razumljivo je da će svi ljudi najrazličitijih političkih ubedjenja željeti mir. O pregovorima će vrlo verovatno razmišljati demokrati tamo gde su diktatori nesumnjivo vojno nadmoćni a razaranje i gubici u narodu više ne mogu da se podnose. Demokrati će tada doći u vrlo veliko iskušenje da istraže bilo koji drugi put kojim bi se mogli spasiti neki od njihovih ciljeva a pri tom okončati ciklus nasilja i kontranasilja.

Ponuda diktature da se do "mira" dode pregovorima s demokratskom opozicijom je, razume se, prilično podmukla. Nasilje bi sami

diktatori mogli odmah da okončaju, samo kada bi prestali da ratuju protiv vlastitog naroda. Na vlastitu inicijativu i bez ikakvog pogodnja mogli bi da vaspostave poštovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, da oslobode političke zatvorenike, prekinu torturu, zauštavate vojne operacije, povuku se iz vlade i izvinu narodu.

Kada je diktatura jaka, ali iritirajući otpor istrajava, diktatori mogu poželeti da pregovaraju s opozicijom o njenoj predaji pod izgovorom sklapanja "mira". Poziv na pregovore može da zvuči privlačno, ali u prostoriji za pregovore mogu vrebati ozbiljne opasnosti.

S druge strane, kada je opozicija izuzetno jaka a diktatura u istinskoj opasnosti, diktatori mogu da traže pregovore da bi spasili što više svoje vlasti ili bogatstva. Ni u jednom slučaju demokrati ne treba da pomognu diktatorima da postignu svoje ciljeve.

Demokrati treba da se čuvaju zamki koje diktatori mogu namerno da ugrade u pregovarački proces. Poziv na pregovore o osnovnim pitanjima političkih sloboda može biti nastojanje diktatora da demokrate navedu na mirnu predaju a da se nasilje diktature nastavi. U takvim vrstama sukoba pregovori mogu odigrati valjanu ulogu jedino na kraju odlučne borbe u kojoj je moć diktatora uspešno uništena a oni traže bezbedan prolaz za sebe do međunarodnog aerodroma.

Moć, pravda i pregovori

Ako ovaj sud o pregovorima zvuči preoštro, možda bi valjalo obuzdati romantične predstave o njima. Treba biti načisto s tim kako pregovori funkcionišu.

"Pregovaranje" ne znači da dve strane sednu zajedno, da na ravноправnim osnovama putem razgovora uklone nesuglasice koje su ih dovele u sukob. Moramo zapamtiti dve činjenice. Prvo, na pregovorima sadržaj postignutog sporazuma ne zavisi od relativne pravednosti sukobljenih gledišta i ciljeva. Drugo, sadržaj postignutog sporazuma umnogome zavisi od razmera moći svake pregovaračke strane.

Valja razmotriti nekoliko teških pitanja. Šta svaka strana u nekom kasnjem trenutku može učiniti da ostvari svoje ciljeve, ako sa onom

drugom ne postigne sporazum za pregovaračkim stolom? Šta svaka strana može da učini pošto je sporazum postignut, ako druga strana pogazi reč i upotrebi raspoložive snage da dode do svojih ciljeva uprkos sporazumu?

Do rešenja na pregovorima ne dolazi se procenjivanjem ispravnosti ili pogrešnosti spornih pitanja. Premda se o tome može dosta raspravljati, stvarni ishodi pregovora zavise od procene o apsolutnom i relativnom stanju moći sukobljenih grupa. Šta demokrati mogu učiniti a da minimum njihovih zahteva ne bude osporen? Šta diktatori mogu učiniti da ostanu na kormilu i neutrališu demokrate? Drugim rečima, ako do sporazuma dode, to će najverovatnije biti rezultatocene svake strane koliko je ona druga moćna u poređenju s njom, te proračuna kako bi se otvorena borba mogla završiti.

Pažnju valja obratiti i na to od čega je svaka strana voljna da odustane da bi sporazum bio postignut. Uspešni pregovori podrazumevaju kompromis, podjednako popuštanje. Svaka strana dobija deo onoga što želi a odustaje od dela svojih ciljeva.

U slučaju ekstremnih diktatura, šta prodemokratske snage treba da prepuste diktatorima? Koje ciljeve diktatora prodemokratske snage treba da prihvate? Da li demokrati treba da daju diktatorima (bilo da je reč o političkoj partiji ili vojnoj kliki) na ustavu zasnovanu trajnu ulogu u budućoj vladi? Gde je u tome demokratija?

Čak i ako prepostavimo da u pregovorima sve ide kako valja, moramo se zapitati: kakva će vrsta mira biti postignuta? Da li će život posle toga biti bolji ili gori nego što bi bio da su demokrati započeli ili nastavili borbu?

"Popustljivi" diktatori

Diktatorska dominacija može počivati na raznim motivima i ciljevima: moći, položaju, bogatstvu, preoblikovanju društva i sličnom. Valja zapamtiti da ništa od toga ne bi bilo postignuto kada bi diktatori sišli s vlasti. U slučaju pregovora, diktatori će nastojati da odbrane svoje ciljeve.

Kakva god da su obećanja diktatori dali u postignutim sporazumima, niko nikada ne sme zaboraviti da oni mogu da obećaju bilo šta

da bi obezbedili pokornost demokratskih oponenata a da potom sve besramno pogaze.

Ako se demokrati saglase da obustave otpor u zamenu za predah od represije, mogu se grdno razočarati. Obustavljanje otpora retko donosi smanjenje represije. Čim se ukloni ograničavajuće dejstvo unutrašnje i međunarodne opozicije, diktatori mogu da pribegnu još brutalnijem ugnjetavanju i nasilju nego pre. Sa slomom narodnog otpora obično nestaje protivtežna sila koja je ograničavala vlast i brutalnost diktature. Tirani onda mogu da se obruše na koga god žele. "Jer tiranin ima moć da nam učini samo ono za šta mi nemamo sнage da mu se odupremo", napisao je Krišnalal Šridharani (Krishnalal Shridharani).⁵

Otpor, a ne pregovori, jeste ono što je bitno za promenu kada postoje sukobi zbog fundamentalnih pitanja. Gotovo u svim slučajevima, otpor se mora nastaviti da bi diktatori bili oterani s vlasti. Uspeh najčešće zavisi ne od rešenja pregovorima, već od mudrog korišćenja najprikladnijih i najmoćnijih sredstava otpora koja su dostupna. Naša tvrdnja, kojom ćemo se kasnije detaljnije pozabaviti, glasi da je politički prkos, to jest nenasilna borba, najmoćnije sredstvo dostupno onima koji se bore za slobodu.

Kakva vrsta mira?

Ako demokrati i diktatori uopšte i treba da razgovaraju o miru, valja krajnje trezveno razmiшljati o opasnostima koje su s tim skopčane. Nije svako ko koristi reč "mir" željan mira koji nosi slobodu i pravdu. Pokoravanje surovoj represiji i pasivno prepуštanje okrutnim diktatorima koji su počinili zverstva nad stotinama ili hiljadama ljudi nije pravi mir. Hitler se često zalagao za mir, pod kojim je podrazumevao pokoravanje njegovoj volji. Mir o kome diktatori govore najčešće nije ništa više do mir koji vlada u zatvoru ili grobu.

Ima i drugih opasnosti. Pregovarači dobrih namera ponekad pobrkaju ciljeve pregovora i sâm pregovarački proces. Nadalje, demo-

⁵ Krishnalal Shridharani, *War Without Violence: A Study of Ghandi's Method and Its Accomplishments*, New York, Harcourt, Brace, 1939, i reprint izdanje New York and London, Garland Publishing, 1972, str. 260.

kratski pregovarači, ili strani stručnjaci za pregovore čija je pomoć zatražena, mogu jednim jedinim potezom diktatorima dati domaći i međunarodni legitimitet koji im je do tada uskraćivan zbog usurpiranja vlasti, kršenja ljudskih prava i brutalnosti. Bez tog krajnje potrebnog legitimleta diktatori ne mogu da nastave da vladaju u nedogled. Pobornici mira ne treba da im daju legitimitet.

Razlozi za nadu

Kao što smo već rekli, vođe opozicije mogu smatrati da moraju da nastave pregovore iz osećanja da je demokratska borba beznadežna. Osećaj nemoći, međutim, može da se izmeni. Diktature nisu trajne. Ljudi koji žive pod diktaturom ne moraju da ostanu slabi, a diktatorima ne mora da se dozvoli da beskonačno ostanu moćni. Aristotel je odavno primetio: "...Oligarhije i tiranije su kraćeg veka od ma kog drugog državnog uredjenja... Nigde tiranije nisu dugo trajale".⁶ Moderne diktature su takođe ranjive. Njihove slabosti mogu da se pogoršaju a moć diktatora da bude slomljena. (U IV glavi detaljnije ćemo se pozabaviti tim slabostima.)

Novija istorija pokazuje da su diktature ranjive i otkriva da mogu da se raspadnu u relativno kratkom roku: dok je za obaranje komunističke diktature u Poljskoj bilo potrebno deset godina (1980-1990), u Istočnoj Nemačkoj i Čehoslovačkoj 1989. godine sve je bilo gotovo u roku od nekoliko nedelja. U Salvadoru i Gvatemala 1944. godine borbe protiv brutalnih vojnih diktatora koji su čvrsto držali svoje položaje trajale su otprilike po dve nedelje. Moćan vojni režim iranskog šaha potkopan je za samo nekoliko meseci. Markosova diktatura na Filipinima popustila je pred moćnim narodom u roku od nekoliko nedelja 1986; vlada SAD je brzo napustila predsednika Markosa kada je snaga opozicije postala očigledna. Pokušaj državnog udara pri stalica čvrste linije u Sovjetskom Savezu avgusta 1991. blokiran je za samo nekoliko dana političkim suprotstavljanjem. Nakon toga, mnoge od država koje su dugo bile pod sovjetskom dominacijom za samo nekoliko dana, nedelja i meseci povratile su nezavisnost.

⁶ Aristotle, *The Politics*, transl. by T.A. Sinclair, Harmondsworth, Middlesex, England and Baltimore, Maryland, Penguin Books 1876 (1962), Book V, Chapter 12, str. 231 i 232.

Stara predrasuda da nasilna sredstva uvek deluju brže dok nenasilna uvek iziskuju ogromno vreme očito je pogrešna. Premda može biti potrebno mnogo vremena da se izmeni osnovna situacija u društву, nenasilna borba ponekad relativno brzo preraste u odlučnu bitku protiv diktature.

Pregovori nisu jedina alternativa ratovanju do uništenja, s jedne strane, i kapitulaciji, s druge. Upravo navedeni primeri, kao i oni probrojani u I glavi, pokazuju da za one koji žele mir i slobodu postoji druga opcija: politički prkos.

III glava

ODAKLE POTIĆE MOĆ?

Postizanje slobode i mira nije, naravno, prost zadatak. On će iziskivati veliku stratešku veštinu, veliku organizaciju i planiranje. No više od svega iziskivaće moć. Demokrati ne mogu da se nadaju obaranju diktature i uspostavljanju političke slobode ako nisu kadri da efikasno koriste vlastitu moć.

Ali kako je to moguće? Kakvu to vrstu moći, koja bi bila dovoljna za razaranje diktature i njene goleme vojne i policijske mreže, demokratska opozicija može mobilisati? Odgovor leži u čestom nerazumevanju političke moći. Spoznati šta je ona zapravo i nije toliko težak zadatak. Neke osnovne istine sasvim su proste.

Basna o "Gospodaru majmuna"

Kineska parabola iz XIV veka, čiji je autor Lju Đi, sasvim lepo očrtava nerazumevanje političke moći:⁷

"U feudalnoj državi Ču jedan starac je uspevao da preživi zahvaljujući tome što su za njega radili majmuni. Narod Čua zvao ga je 'đu gong' (gospodar majmuna).

Svakog jutra starac bi sakupio majmune u dvorištu i naredio najstarijem da povede ostale u planine da beru plodove s grmlja i drveća. Važilo je pravilo da svaki majmun od onoga što ubere deseti deo mora da predā starcu. Oni koji bi propustili da to učine bivali su surovo išibani. Svi majmuni mučno su živelii ali nisu smeli da se žale.

Jednoga dana jedno majmunče upita ostale majmune: 'Da li je starac posadio sve voćke i grmlje?' Ostali rekoše: 'Ne, sami su izrasli.' Majmunče je i dalje pitalo: 'Zar ne možemo da uzmemo plodove i

⁷ Ovu priču, koju je pod naslovom "Rule by Tricks" from *Yu-li-zì* napisao Lju Đi, preveo je Sidney Tai, sva prava zadržana. Ju-li-ci je takođe pseudonim Lju Dija. Prevod je prvo bitno objavljen u *Nonviolent Sanctions: News from the Albert Einstein Institution*, Cambridge, Mass., Vol. IV, No.3 (Winter 1992-1993), str. 3.

bez starčeve dozvole?' Ostali odgovoriše: 'Da, možemo.' 'Zašto bismo, onda, zavisili od starca; zašto moramo da mu služimo?'

I pre nego što je majmunče dovršilo šta je zaustilo svim majmuni ma svanu pred očima i oni živnuše.

Još iste noći, kad starac čvrsto zaspa, majmuni iščupaše sve kolje utvrde u koju su bili zatvoreni te utvrdu sravniše sa zemljom. Takođe uzeše sve plodove iz staračevog skladišta i poneše ih sa sobom u šumu iz koje se više nikad nisu vratili. Starac na kraju umre od gladi."

Ju Li Ci kaže: "Neki ljudi u svetu vladaju svojim narodom zahvaljujući trikovima a ne pravednim načelima. Nisu li oni kao gospodar majmuna? Nisu ni svesni svoje pomenosti. Čim njihov narod progleda, njihovi trikovi više ne deluju."

Neophodni izvori političke moći

Princip je prost. Diktatorima je potrebna pomoć naroda kojim vladaju - bez nje ne bi mogli da obezbede i održavaju izvore političke moći. U izvore političke moći spadaju:

- **Autoritet**, uverenost ljudi da je režim legitiman i da su oni moralno obavezni da mu se povinuju;
- **Ljudski resursi**, broj i značaj osoba i grupa koje se povinuju, koje saraduju ili pružaju pomoć vladarima;
- **Vestine i znanja**, koji su potrebni režimu da bi funkcionisao a koje obezbeđuju kooperativni pojedinci ili grupe;
- **Nematerijalni činioci**, psihološki i ideološki činioci koji lude mogu navesti da se povinuju vladarima i da im pomažu.
- **Materijalni resursi**, stepen do kojeg vladari upravljaju imovinom, prirodnim resursima, finansijskim resursima, privrednim sistemom i sredstvima veze i saobraćaja ili imaju pristup istima; i
- **Sankcije**, kazne, zaprečene ili primenjene, protiv neposlušnih i nekooperativnih da bi se obezbedili pokornost i saradnja koji su potrebni režimu da bi postojao i sprovodio svoju politiku.

Svi ovi izvori, međutim, zavise od prihvaćenosti režima, od pokornosti i poslušnosti stanovništva i od saradnje nebrojenog mnoštva ljudi i mnogih društvenih institucija. A to nije zagarantovano.

Puna saradnja, poslušnost i podrška povećaće dostupnost potrebnih izvora moći, pa time i moć bilo koje vlade.

S druge strane, kada narod i institucije uskrate saradnju agresorima i diktatorima, time se smanjuje, a možda i onemogućava, raspolaaganje izvorima moći od kojih vladari zavise. Ako su ti izvori nedostupni, moć vladara slabi i najzad nestaje.

Razume se, diktatori su osetljivi na akcije i ideje koje ugrožavaju njihovu moć da čine što im je volja. Diktatori će, stoga, po svoj prilici pretiti onima koji su neposlušni, koji štrajuju ili ne saraduju i kažnjavati ih. Međutim, tu nije kraj priče. Represija, pa ni brutalnosti ne rezultiraju uvek ponovnim uspostavljanjem onog stepena pokornosti i saradnje koji je potreban da bi režim funkcisao.

Ako je, uprkos represiji, na dovoljno dugi rok moguće ograničiti ili ugasiti izvore moći, to kod diktature prvo može izazvati kolebanje i pometnju. Potom će verovatno nastupiti vidno slabljenje moći diktature. Tokom vremena, blokiranje izvora moći može da izazove paralizu i iznemoglost režima, a kod teških slučajeva i njegov raspad. Moć diktatorâ će nestati, sporo ili brzo, usled političke izgladnelosti.

Dakle, stepen slobode ili tiranije u bilo kom obliku vladavine u velikoj meri je odraz relativne odlučnosti podanika da budu slobodni i njihove spremnosti i sposobnosti da se odupru nastojanjima da budu podjarmeni.

Suprotno opštem mišljenju, čak i totalitarne diktature zavise od stanovništva i društava kojima vladaju. Kao što je politikolog Karl V. Dojč (Karl W. Deutsch) 1953. primetio:

"Totalitarna vlast je jaka samo ako ne mora prečesto da se koristi. Ako totalitarna vlast mora da se koristi uvek i protiv celokupnog stanovništva, malo je verovatno da će dugo ostati moćna. Pošto je totalitarnim režimima potrebno više moći da bi izašli na kraj sa svojim

⁸ Karl W. Deutsch, "Cracks in the Monolith", in Carl J. Friedrich, ed., *Totalitarianism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1954, str. 313-314.

podanicima nego drugim tipovima vladavine, takvi režimi imaju veću potrebu za opštom i pouzdanom popustljivošću svog naroda; povrh toga moraju biti u mogućnosti da računaju na aktivnu podršku bar značajnih delova stanovništva u slučaju potrebe.⁹

Engleski teoretičar prava iz devetnaestog veka Džon Ostin (John Austin) opisao je situaciju u kojoj diktatura naspram sebe ima nezadovoljan narod. Ostin tvrdi da ako je većina stanovništva odlučna da razori postojeći sistem vladavine i spremna da trpi represiju da bi to učinila, onda sila te vladavine, uključujući i one koji je podržavaju, ne može da sačuva omraženu vladavinu čak i ako dobije inostranu pomoć. Prkosni ljudi ne mogu biti silom vraćeni u poslušnost i pokornost, zaključuje Ostin.¹⁰

Nikolo Makijaveli je mnogo ranije tvrdio da vladalač "...koji za neprijatelja ima čitav narod nikada ne može da bude bezbedan; što je vladalač suroviji, to njegov režim biva slabiji".¹¹

Praktičnu političku primenu ovih saznanja demonstrirali su u Norveškoj pripadnici herojskog pokreta otpora protiv nemačkih okupatora i, kao što smo naveli u I glavi, hrabri Poljaci, Nemci, Česi, Slovaci i mnogi drugi koji su se suprotstavili komunističkoj agresiji i diktaturi i na kraju doprineli slomu komunističke vladavine u Evropi. To, naravno, nije nova pojava: slučajevi nenasilnog otpora datiraju još iz 494. godine p.n.e, kada su plebejci prestali da saraduju sa svojim rimskim patricijskim gospodarima.¹² Nenasilnoj borbi pribegavali su u raznim vremenima narodi širom Azije, Afrike, obe Amerike, Australije i Pacifičkih ostrva, kao i u Evropi.

Prema tome, tri najvažnija činioca kada se utvrđuje do koje će mere moći jedne vladavine biti kontrolisana ili nekontrolisana jesu: (1) relativna želja u narodu da ograniči moći vlade; (2) relativna sнaga nezavisnih organizacija i institucija podanika da kolektivno blokiraju izvore moći; i (3) relativna sposobnost stanovništva da uskrati saglasnost i pomoć.

⁹ John Austin, *Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law*, Fifth ed., rev. and ed. by Robert Campbell, 2 volumes, London, John Murray, 1911 (1861), Vol. I, str. 296.

¹⁰ Niccolo Machiavelli, "The Discourses on the First Ten Books of Livy", in *The Discourses of Niccolo Machiavelli*, London, Routledge and Kegan Paul, 1950, Vol. I, str. 254.

¹¹ Vidi Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action*, Boston, Porter Sargent, 1973, str. 75, i na drugim mestima u tekstu još istorijskih primera.

Centri demokratske moći

Jedna karakteristika demokratskih društava jeste postojanje, nezavisno od države, mnoštva nevladinih grupa i institucija. U njih spadaju, na primer, porodice, verske organizacije, kulturna udruženja, sportski klubovi, privredne institucije, sindikati, studentska udruženja, političke partije, sela, komšijska udruženja, baštovanski klubovi, organizacije za ljudska prava, muzičke grupe, literarna društva, i drugi. Ta tela su važna zato što služe vlastitim ciljevima istovremeno doprinoseći zadovoljavanju društvenih potreba.

Osim toga, pomenuta tela imaju veliki politički značaj. Ona čine grupne i institucionalne osnove posredstvom kojih ljudi mogu da utiču na upravljanje društvom u kome žive i odupru se drugim grupama i vlasti kada ove neopravdano narušavaju njihove interese, aktivnosti ili ciljeve. Izolovani pojedinci, koji ne pripadaju takvim grupama, najčešće nisu kadri da značajnije utiču na ostatak društva, još manje vladu, a sasvim sigurno ne na diktaturu.

Dakle, ako diktatori mogu da ukinu autonomiju i slobodu takvih tela, stanovništvo ostaje relativno bespomoćno. Nadalje, ako te institucije budu stavljene pod diktatorsku kontrolu centralnog režima ili budu zamjenjene novim kontrolisanim institucijama, onda mogu da budu upotrebljene za ovladavanje kako pojedinačnim pripadnicima, tako i čitavim tim delovima društva.

Ako, međutim, autonomija i sloboda nezavisnih građanskih institucija (van državne kontrole) može da se očuva ili povrati, one su veoma značajne za funkcionisanje političkog prkosa. Zajedničko obeležje navedenih primera slamanja ili slabljenja diktatura jeste odvažno *masovno* pribegavanje stanovništva i njegovih institucija političkom prkosu.

Kao što smo već rekli, ti centri moći čine institucionalne osnove sa kojih stanovništvo može da vrši pritisak ili da se odupre diktatorskoj kontroli. U budućnosti oni će biti neizostavan strukturalni osnov za slobodno društvo. Stoga su njihova neokrnjena samostalnost i stalni rast često preduslov za uspeh oslobođilačke borbe.

Ako je diktatura u najvećoj meri uspela da razori ili stavi pod kontrolu nezavisna društvena tela, važno je da pripadnici otpora stvore

nove nezavisne društvene grupe i institucije ili da učvrste demokratsku kontrolu nad onim telima koja su opstala ili su delimično kontrolisana. Za vreme Mađarske revolucije 1956-1957. nastao je veliki broj veća neposredne demokratije koja su se spojila i nekoliko nedelja funkcionisala kao celovit savezni sistem institucija i upravljanja. U Poljskoj krajem osamdesetih, radnici su organizovali ilegalne sindikate Solidarnosti i, u nekim slučajevima, preuzeли kontrolu nad zvaničnim, komunističkim sindikatima. Takve institucionalne tekovine mogu imati veoma važne političke posledice.

Razume se, ništa od toga ne znači da je lako oslabiti ili razoriti diktature, niti da će svaki pokušaj biti uspešan. Svakako ne znači da će borba proći bez gubitaka jer će oni koji još služe diktatorima verovatno uzvratiti u nastojanju da primoraju mase da nastave da sarađuju i budu poslušne.

Gore izloženo shvatanje moći, međutim, znači da hotimično slamanje diktature jeste moguće. Naročito diktature imaju specifična obeležja koja ih čine osetljivim na vešto primenjen politički prkos. Sada ćemo se podrobnije pozabaviti tim obeležjima.

IV glava

DIKTATURE IMAJU SLABOSTI

Diktature često izgledaju neranjive. Obaveštajne službe, policija, vojne snage, zatvori, koncentracioni logori i odredi smrti pod kontrolom su moćne nekolicine. Diktatori obično samovoljno pustoše novčana sredstva, prirodne resurse i proizvodne kapacitete zemlje koristeći ih za ostvarenje vlastitih namera.

Nasuprot tome, snage demokratske opozicije često izgledaju krajnje slabe, neefikasne i nemoćne. Takav utisak o neranjivosti jedne strane i nemoći druge efikasnu opoziciju čini malo verovatnom.

To, međutim, nije cela priča.

Identifikovanje Ahilove pete

Jedan grčki mit daje nam lep primer ranjivosti tobože neranjivog. Ratnika Ahila nijedan udarac nije mogao povrediti niti je ijedan mač mogao probiti njegovu kožu. Majka ga je, kao bebu, navodno potopila u vode magične reke Stiks i time zaštitila njegovo telo od svih ozleda. No postojao je jedan problem. Pošto je majka Ahila držala za petu da ga voda ne bi odnела, taj delić njegovog tela ostao je nenakvašen. Kada je Ahil odrastao, svima je izgledalo da ga oružje njegovih neprijatelja ne može raniti. Međutim, u bici protiv Trojanaca jedan neprijateljski vojnik, poučen od Apolona koji je znao Ahilovu slabost, uperio je strelu u Ahilovu nezaštićenu petu, jedino mesto gde je mogao biti ranjen. Pogodak je bio smrtonosan. I danas se izrazom "Ahilova peta" označava najosetljivije mesto neke osobe, plana, ili institucije, koje ne može da se zaštiti od napada.

Isti princip važi i za okrutne diktature. One, takođe, mogu biti pobedene, ali najbrže i uz najmanju cenu ako se njihove slabosti identifikuju i napad usredsredi na njih.

Slabosti diktatura

Neke od slabih strana diktatura su sledeće:

1. Saradnja mnoštva ljudi, grupa i institucija potrebnih da bi sistem funkcionisao može biti ograničena ili uskraćena.
2. Raniji zahtevi i učinci politike režima donekle će ograničiti njegovu sadašnju sposobnost da usvaja i sprovodi protivrečne politike.
3. Sistem može početi da funkcioniše rutinski, usled čega postaje manje sposoban da se brzo prilagodi novonastalim situacijama.
4. Kadrovi i resursi već namenjeni za postojeće zadatke ne mogu se lako upotrebiti za nove potrebe.
5. Potčinjeni, iz straha da ne ozlojede svoje prepostavljene, mogu da uskraćuju tačne i potpune informacije koje su diktatorima potrebne za donošenje odluka.
6. Ideologija može da erodira, a mitovi i simboli sistema mogu postati klimavi.
7. Ako je ideologija jaka i utiče na čovekov pogled na stvarnost, usled ideološke zaslepljenosti mogu da se zanemare stvari uslovi i potrebe.
8. Zbog opadanja efikasnosti i kompetentnosti birokratije, ili zbog preterane kontrole i regulacije, politika i funkcionisanje sistema mogu postati nedelotovorni.
9. Unutrašnji institucionalni konflikti i lična rivalstva i neprijateljstva mogu da naškode funkcionisanju diktature pa čak i da ga poremete.
10. Intelektualci i studenti mogu da se uskomešaju reagujući na uslove, ograničenja, doktrinarnost i represiju.
11. Široka javnost s vremenom može postati apatična, skeptična, pa čak i neprijateljski raspoložena prema režimu.
12. Regionalna, klasna, kulturna ili nacionalna neslaganja mogu se zaoštiti.
13. Hijerarhija vlasti u diktaturi uvek je donekle nestabilna, a katkada i krajnje nestabilna. Ljudi ne zadržavaju uvek isti rang, već od-

laze na više ili niže položaje, ili bivaju uklonjeni da bi na njihovo mesto došao neko drugi.

14. Delovi policijskih ili vojnih snaga mogu raditi na postizanju vlastitih ciljeva, čak i protiv volje etabliranih diktatora, pribegavajući, između ostalog, i državnom udaru.

15. Ako je diktatura nova, potrebno je vreme da se uhoda i učvrsti.

16. Pošto u diktaturi premali broj ljudi donosi prevelik broj odluka, moguće su greške u proceni, politici i radu.

17. Ako režim nastoji da izbegne te opasnosti pa decentralizuje kontrolu i odlučivanje, njegova kontrola nad centralnim polugama moći može još više da slabiti.

Napad na slabe tačke diktature

Kada su joj poznate inherentne slabosti sistema, demokratska opozicija može nastojati da namerno pogorša te "Ahilove pete" kako bi sistem drastično izmenila ili razbila.

Zaključak je, dakle, jasan: iako naizgled jake, sve diktature imaju slabe tačke, pate od unutrašnje neefikasnosti, ličnih rivalstava, institucionalne neefikasnosti i sukoba među organizacijama i sektorima. Usled toga režim, s vremenom, obično postaje manje efikasan i osetljiviji na izmenjene uslove i smišljen otpor. Neće sve što režim sebi stavi u zadatku biti ostvareno. Povremeno, na primer, čak ni direktna Hitlerova naredenja nisu bivala sprovedena zato što su njegovi podređeni odbili da to učine. Dešava se čak i da se diktatorski režim brzo raspade, kao što smo već napomenuli.

To ne znači da diktature mogu biti srušene bez rizika i gubitaka. Svaki mogući put ka oslobođanju podrazumevaće rizike i eventualne patnje, i iziskivaće određeno vreme. I, naravno, nijedan način de-lovanja ne može osigurati brz uspeh u svakoj situaciji. Međutim, one vrste borbe koje su uperene na prepoznatljive slabosti diktature imaju veće šanse za uspeh od onih koje napadaju diktaturu tamo gde je ova očito najjača. Pitanje glasi kako voditi tu borbu.

V glava

UPOTREBA MOĆI

U I glavi napomenuli smo da vojni otpor protiv diktatura ove ne pogada tamo gde su najslabije, već naprotiv tamo gde su najjače. Birajući da se sa diktaturom odmere na polju vojne sile, snabdevanja municijom, tehnologije naoružanja i sličnog, pokreti otpora obično sebe stavljuju u izrazito nepovoljan položaj. Diktature će gotovo uvek biti kadre da na tim poljima mobilišu nadmoćna sredstva. Takođe smo ukazali i na opasnosti oslanjanja na to da će strane sile doneti spasenje. U II glavi razmotrili smo probleme oslanjanja na pregovore kao sredstvo za uklanjanje diktature.

Koja će to onda sredstva snagama demokratskog otpora dati izrazitu prednost i doprineti pogoršanju uočenih slabosti diktatura? Koji će to metod delovanja izvući koristi iz teorije političke moći o kojoj je bilo reči u III glavi? Pravi izbor je politički prkos.

Politički prkos ima sledeće karakteristike:

- odbacuje mogućnost da o ishodu odlučuju sredstva borbe koje je izabrala diktatura;
- režimu je teško da se sa njim bori;
- može izrazito pogoršati slabosti diktature i prekinuti njen napajanje na izvorima moći;
- na delu može biti veoma raspršen ali i koncentrisan na određen cilj;
- navodi diktatore da greše u procenama i delovanju;
- može uspešno da koristi stanovništvo u celini te grupe i institucije društva u borbi za okončanje brutalne dominacije manjine;
- pomaže da se efektivna moć u društvu šire rasprostre, čime stvara veće mogućnosti za uspostavljanje i održanje demokratskog društva.

Delovanje nenasilne borbe

Kao i vojne snage, politički prkos može se koristiti u razne svrhe, od nastojanja da se na protivnike utiče da preduzmu drugačije mere, da stvaraju uslove za mirno rešavanje konflikta, pa do slamanja protivničkog režima. Politički prkos, međutim, deluje na potpuno drugačiji način od nasilja. Premda ova metoda jesu sredstva za *vođenje borbe*, borba se vodi sasvim drugačijim sredstvima i sa drugačijim posledicama. Načini na koje se odvija nasilni sukob i njegovi rezultati dobro su poznati. Fizičko oružje koristi se za zastrašivanje, ranjavanje, ubijanje i razaranje.

Nenasilna borba mnogo je kompleksnija i raznovrsnija od nasilne. Ona se vodi psihološkim, socijalnim, ekonomskim i političkim oružjima, kojima pribegavaju stanovništvo i institucije društva. Ta oružja poznata su pod raznim nazivima kao protesti, štrajkovi, nesaradnja, bojkoti, neloyalnost i moć naroda. Kao što smo već konstatovali, sve vlade mogu da vladaju samo dok se neophodni izvori njihove moći napajaju saradnjom, pokornošću i poslušnošću stanovništva i društvenih institucija. Za razliku od nasilja, politički prkos je naročito pogodan za prekid napajanja tih izvora moći.

Nenasilno oružje

Uobičajena greška dosadašnjih improvizovanih kampanja političkog prkosa bila je oslanjanje na samo jedan metod ili najviše dva, na primer štrajkove i masovne demonstracije. U stvari, postoji mnoštvo metoda koji omogućavaju da se otpor odgovarajućim strategijama, prema potrebi, koncentriše ili raspršuje.

Identifikovano je oko dve stotine specifičnih metoda nenasilne akcije, a bez sumnje ih ima još mnogo više. Ti metodi klasifikovani su u tri glavne kategorije: protest i ubedivanje, nesaradnja i intervencija. Metodi nenasilnog protesta i ubedivanja mahom su simbolične demonstracije, uključujući parade, marševe, i bdenja (54 metoda). Nesaradnja je podeljenja na tri potkategorije: (a) socijalna nesaradnja (16 metoda), (b) ekomska nesaradnja, uključujući bojkote (26 metoda) i štrajkove (23 metoda), i (c) politička nesaradnja (38 metoda). Nenasilna intervencija, psihološkim, socijalnim ekonomskim ili političkim

sredstvima, kao što su post, nenasilna okupacija i paralelna vlada (41 metoda) čine poslednju grupu. Spisak 198 metoda dat je u dodatu.

Korišćenje većeg broja tih metoda - brižljivo odabranih, primenjivanih od obučenih civila ustrajno i naveliko, u kontekstu mudre strategije i odgovarajuće taktike - verovatno će svakom nelegitimnom režimu zadati velike probleme. To važi za sve diktature.

Za razliku od vojnih sredstava, metodi nenasilne borbe mogu se usredsrediti direktno na sporna pitanja. Primera radi, pošto je pitanje diktature pre svega političko, onda bi politički vidovi nenasilne borbe bili presudni. To bi bili, između ostalog, uskraćivanje legitimnosti diktatorima i nesaradnja s režimom. Nesaradnja bi takođe bila primenjena protiv konkretnih politika. Katkada se nenapadno, pa čak i tajno, može praktikovati izvrđavanje i odugovlačenje, dok se u nekim drugim prilikama može pribeci svim vidljivim metodama otvorene neposlušnosti, javnog demonstriranja prkosa i štrajkova.

S druge strane, ako je diktatura osetljiva na ekonomski pritiske ili ako joj se najviše uzimaju za zlo ekonomski nedaće, onda ekonomski akcija, poput bojkota i štrajkova, može biti primeren metod otpora. Na nastojanja diktature da eksploratiše ekonomski sistem moglo bi se odgovoriti ograničenim generalnim štrajkovima, usporenim radom i uskraćivanjem preko potrebne stručne pomoći (ili potpunim povlačenjem stručnjaka). Moguća je i selektivna primena raznih vrsta štrajkova na ključnim punktovima proizvodnje, transporta, snabdevanja sirovinama i distribucije proizvoda.

Neki metodi nenasilne borbe iziskuju od ljudi takve postupke koji izlaze iz okvira njihovog uobičajenog života, kao što su deljenje letaka, rad u ilegalnoj štampariji, štrajk gladi ili sedeće ulične demonstracije. Neki ljudi se teško prihvataju tih metoda, osim u ekstremnim situacijama.

Drugi metodi nenasilne borbe, pak, od ljudi iziskuju da žive kao i ranije, premda uz neke izmene. Na primer, mogu da odlaze na posao umesto da štrajkuju, ali da onda namerno rade sporije ili manje efikasno nego obično. "Greške" se mogu češće praviti. U određenim trenucima ljudi mogu da se "razbole" ili postanu "nesposobni" za rad. Ili, naprosto, mogu da odbiju da rade. Mogu da odlaze na bogosluženja kada taj čin izražava ne samo verska već i politička ubedjenja. Mogu

zaštiti svoju decu od protivničke propagande time što će ih obrazovati kod kuće ili u ilegalnim školama. Mogu odbiti da stupe u organizacije koje im se "preporučuju" ili nameću a u koje ranije ne bi stupili po slobodnoj volji. Sličnost takvih vrsta akcija s uobičajenim aktivnostima ljudi ili ograničen stepen odstupanja od njihovog uobičajenog života mnogima može znatno olakšati uključivanje u borbu za nacionalno oslobođenje.

Vernost demokrata vlastitom oružju

Pošto nenasilna borba i nasilje funkcionišu na bitno različite načine, čak će i ograničeno nasilan otpor tokom kampanja političkog prkosa biti kontraproduktivan jer će borbu prenesti na teren na kome diktatori imaju nadmoćnu prednost (vojno ratovanje). Disciplinovano nenasilje je ključ uspeha, pa se u tome mora istrajati uprkos provokacijama i brutalnostima diktatora i njihovih agenata.

Održavanje discipline nenasilja naspram nasilnih protivnika omogućava da lakše funkcionišu četiri mehanizma promene u nenasilnoj borbi (o kojima će biti reči kasnije). Disciplinovano nenasilje je takođe izuzetno važno u procesu političkog džihadžicua. U tom procesu krajnja surovost režima prema aktivistima evidentno nenasilne borbe politički se negativno odražava na položaj diktatora time što izaziva nezadovoljstvo u njihovim vlastitim redovima a takođe doprinosi širenju podrške nosiocima otpora među stanovništvom, među tradicionalnim pristalicama režima i trećim licima.

U nekim slučajevima, međutim, ograničeno nasilje protiv diktature može biti neizbežno. Frustriranost i mržnja prema režimu mogu dovesti do eksplozije nasilja. Ili, pak, određene grupe mogu biti nevoljne da odustanu od nasilnih sredstava iako im je jasan značaj nenasilne borbe. U tim slučajevima ne mora se odustati od političkog prkosa. Ali je neophodno da se nasilna akcija odvoji od nenasilne akcije u što je moguće većoj meri. Treba ih odvojiti geografski, po grupama stanovništva, vremenski i tematski. Inače nasilje može imati pogubne posledice po politički prkos, koji je potencijalno daleko moćniji i uspešniji.

Istorija nas uči da iako se u slučaju političkog prkosa moraju očekivati gubici, broj mrtvih i ranjenih biće daleko manji nego pri vojnim okršajima. Štaviše, ta vrsta borbe ne omogućava beskrajno održavanje ciklusa ubijanja i surovosti.

Nenasilna borba koliko iziskuje, toliko i proizvodi manji (ili bolje rečeno kontrolisan) strah od države i njene nasilne represije. Prestanak ili kontrolisanje straha predstavlja ključni element u razbijanju moći diktatorâ nad stanovništvom.

Otvorenost, tajnost i visoke norme

Tajnost, lukavstva i konspiracija stvaraju veoma teške probleme pokretu koji pribegava nenasilnoj akciji. Često je nemoguće sprečiti da politička policija i obaveštajni agenti otkriju namere i planove pokreta. Iz perspektive pokreta, tajnost ne samo što ima korene u strahu već ga i jača, pa time slabи duh otpora i smanjuje broj ljudi koji mogu da učestvuju u dатој akciji. Tajnost takođe može biti kriva za, često neopravdana, sumnjičenja i optužbe u vezi s tim ko je doušnik ili agent protivničke strane. Ona takođe može uticati na sposobnost pokreta da ostane nenasilan. Suprotno tome, otvorenost u pogledu namera i planova ne samo što će imati obrnut učinak već će i stvoriti utisak da je pokret otpora izuzetno moćan. Problem je, naravno, mnogo kompleksniji od toga, a postoje i neki značajni vidovi aktivnosti pokreta otpora koji mogu iziskivati tajnost. Potrebno je da oni koji poznaju dinamiku nenasilne borbe i sredstva prismotre kojima u specifičnoj situaciji diktatura raspolaže donesu valjano zasnovanu procenu.

Uređivanje, štampanje i distribucija ilegalnih publikacija, rad ilegalnih radio-stanica u zemlji i prikupljanje podataka o delovanju diktature neke su od ograničenog broja specifičnih aktivnosti koje će iziskivati visok stepen tajnosti.

Održavanje visokih normi ponašanja u nenasilnoj akciji neophodno je u svim fazama sukoba. Činioci poput neustrašivosti i održavanja discipline nenasilja uvek su potrebni. Važno je upamtiti da za postizanje određenih promena često može biti neophodan veliki broj ljudi. Međutim, na taj broj se može računati kao na pouzdane učesnike jedino ako se održavaju visoke norme pokreta.

Pomeranje u odnosima snaga

Stratezi moraju imati na umu da su u konfliktu u kome se koristi politički prkos promene na poprištu borbe stalne, uz neprekidnu interakciju poteza i protivpoteza. Ništa nije statično. Odnosi snaga, kako apsolutni tako i relativni, podložni su stalnim i brzim promenama. To omogućavaju pripadnici pokreta otpora koji uprkos represiji ostaju verni nenasilnim metodama.

Varijacije u moći svake od protivničkih strana u ovoj vrsti sukoba verovatno će biti izraženje nego u nasilnom sukobu, javljaće se brže i s raznovrsnjim i politički značajnjim posledicama. Zbog tih varijacija, odredene akcije pripadnika otpora verovatno će proizvesti posledice koje će se protezati daleko izvan konkretnog vremena i mesta u kome su nastale. Ti učinci povratno će delovati na jačanje ili slabljenje ove ili one grupe.

Osim toga, nenasilne grupe svojim akcijama mogu uticati na jačanje ili slabljenje relativne snage *protivničke grupe* u daleko većoj meri nego što je to slučaj u oružanim sukobima. Na primer, disciplinovan i odvažan nenasilan otpor brutalnim diktatorima može da izazove zabrinutost, nezadovoljstvo, kolebanje, a u ekstremnim situacijama čak i pobunu, kod vojnika i stanovništva čiju podršku diktatori imaju. Taj otpor, takođe, može da dovede do veće međunarodne osude diktature. Nadalje, vešta, disciplinovana i istrajna primena političkog prkosa u pokret otpora može da privlači sve više i više ljudi koji bi inače svoju prečutnu podršku dali diktatorima ili bi se u sukobu držali neutralno.

Nenasilna borba izaziva promene na četiri načina. Prvi mehanizam je najmanje verovatan, mada je delovao. Kada pripadnici protivničke grupe budu dirnuti patnjama koje odvažni borci nenasilnog pokreta otpora trpe usled represije ili kada prihvate racionalne argumente da se ovi bore za pravednu stvar, može se desiti da usvoje njihove ciljeve. Taj mehanizam naziva se *preobraćanje (konverzija)*. Premda se slučajevi preobraćanja u nenasilnoj akciji ponekad dešavaju, oni su retki i u većini sukoba uopšte se ne javljaju, ili bar ne u značajnoj meri.

Mnogo češće nenasilna borba toliko menja konfliktnu situaciju i društvo da oponenti naprsto ne mogu da čine ono što bi hteli. Upr-

vo iz te promene proističu ostala tri mehanizma: akomodacija, nenasilna prinuda i dezintegracija. Koji će od tih mehanizama delovati zavisi od toga do koje su se mere relativni i apsolutni odnosi snaga posmerili u korist demokrata.

Ako se ne radi o fundamentalnim pitanjima, ako se zahtevi opozicije u ograničenoj kampanji ne tumače kao preteći i ako su se pri odmeravanju protivnika odnosi snaga donekle izmenili, neposredan sukob može biti okončan postizanjem sporazuma ili kompromisa. Taj mehanizam naziva se *akomodacija*. Mnogi štrajkovi, na primer, rešeni su na taj način - obe strane postigle su neke od svojih ciljeva, ali nijedna nije postigla sve što je htela. Vlada može u takvom rešenju videti neke koristi za sebe, kao što su popuštanje napetosti, stvaranje utiska "ispravnosti", ili popravljanje medunarodnog imidža režima. Stoga je važno veoma brižljivo odabratи pitanja koja je prihvatljivo rešavati mehanizmom akomodacije. Borba za obaranje diktature nije jedno od njih.

Nenasilna borba može biti mnogo moćnija nego što to mehanizmi preobraćanja i akomodacije naznačuju. Masovna nesaradnja i prkos mogu toliko da izmene društvenu i političku situaciju, naročito odnose snaga, da zapravo onemoguće diktatore da kontrolišu ekonomske, društvene i političke procese vladanja i društvo. Vojne snage protivnika mogu biti toliko pokolebane da naprosto više ne slušaju naredenja za gušenje otpora. Mada protivničke vode ostaju na svojim položajima i ne odstupaju od svojih prvobitnih ciljeva, oduzeta im je sposobnost da efikasno delaju. To se zove *nenasilna prinuda*.

U nekim ekstremnim situacijama, uslovi koji proizvode nenasilnu prinudu dalje se zaoštrevaju. Vodstvo protivničke strane zapravo gubi svaku sposobnost delovanja pa se njihova vlastita struktura moći urušava. Samostalnost, nesaradnja i prkos pripadnika otpora toliko su potpuni da njihovi protivnici ne mogu da sačuvaju ni privid kontrole nad njima. Režimska birokratija uskraćuje poslušnost svome rukovodstvu. U vojsci i policiji izbjijaju pobune. Tradicionalne pristalice režima i stanovništvo odriču se dotadašnjeg rukovodstva, negirajući mu bilo kakvo pravo da vlada. Tako se gube njihova dotadašnja pomoć i poslušnost. Četvrti mehanizam promene, *dezintegracija* protivničkog sistema toliko je potpuna da režim nema snage ni za predaju. On se naprosto raspada.

Prilikom planiranja strategija oslobođanja, treba imati na umu ova četiri mehanizma. Oni ponekad u biti slučajno stupaju u dejstvo. Međutim, opredeljivanje za jedan ili više njih kao mehanizme promene u sukobu omogućice da se formulišu specifične strategije koje se međusobno pojačavaju. Koji mehanizam (ili mehanizme) valja odabrati zavisiće od brojnih činilaca, uključujući apsolutnu i relativnu moć suprotstavljenih grupa, te stavove i ciljeve grupe koja pribegava nenasilnoj borbi.

Demokratizujući efekti političkog prkosa

Za razliku od nasilnih sankcija koje imaju centralizujuće efekte, korišćenje tehnika nenasilne borbe doprinosi političkoj demokratizaciji društva.

Demokratizacija ima jedan negativan aspekt. Naime, za razliku od vojnih sredstava, ova tehnika ne daje mogućnost vladajućoj eliti da zavede represiju protiv stanovništva radi zavodenja ili održavanja diktature. Vode pokreta političkog prkosa mogu da utiču i vrše pritisak na svoje sledbenike, ali ne mogu da ih zatvaraju ili šalju na gubilište kada ovi izraze neslaganje ili odaberu druge vode.

Drugi aspekti demokratizacije su pozitivni. Naime, nenasilna borba snabdeva stanovništvo sredstvima za pružanje otpora koja se mogu upotrebiti za postizanje građanskih sloboda ili njihovu odbranu od postojećih diktatora ili onih koji to nameravaju da postanu. Nenasilna borba može na nekoliko načina da doprine demokratizaciji:

- zahvaljujući iskustvu stečenom u nenasilnoj borbi stanovništvo može sa više samopouzdanja da se usprotivi pretnjama režima i ugrozi njegovu sposobnost da primeni nasilnu represiju;
- nenasilna borba opskrbљuje stanovništvo sredstvima za nesaradnju i prkos kojima može da se odupre nedemokratskoj vlasti diktatorske grupe;
- nenasilna borba može da se upotrebi za afirmisanje prava na upražnjavanje demokratskih sloboda, poput slobode govora, slobode štampe, nezavisnog organizovanja i slobode izbora u uslovima represivne kontrole;
- nenasilna borba uveliko doprinosi opstanku, preporodu i jačanju nezavisnih grupa i institucija društva, kao što smo već naveli -

one su važne za demokratiju zbog svoje sposobnosti da mobilisu moć stanovništva i ograniče efektivnu moć ma kog potencijalnog diktatora;

- sredstva nenasilne borbe omogućavaju stanovništvu da upotrebí svoju moć protiv represivnih policijskih i vojnih mera diktatorske vlade;
- metodi nenasilne borbe omogućavaju stanovništvu i nezavisnim institucijama da u interesu demokratije ograniče ili prekinu napajanje izvora moći vladajuće elite, čime dovode u pitanje njenu sposobnost da nastavi svoju dominaciju.

Kompleksnost nenasilne borbe

Kao što smo videli iz prethodnih razmatranja, nenasilna borba je kompleksna tehnika društvene akcije, koja uključuje mnoštvo metoda, razne mehanizme promene i iziskuje specifično ponašanje. Da bi bio efikasan, pogotovo protiv diktature, politički prkos zahteva brižljivo planiranje i pripreme. Potencijalni učesnici moraju da razumeju šta se od njih traži. Resursi moraju da budu stavljeni na raspolaganje. A stratezi moraju da proanaliziraju najefikasnije načine primene nenasilne borbe. Sada ćemo se pozabaviti poslednjim od ovih ključnih elemenata: potrebom za strateškim planiranjem.

DODATAK 5. GLAVI

METODI NENASILNOG PROTESTA I UBEĐIVANJA

Zvanične izjave

1. Javni govor
2. Pisma protivljenja ili podrške
3. Saopštenja organizacija i institucija
4. Potpisane izjave za javnost
5. Izjave o optužbama i namerama
6. Grupne ili masovne peticije

Komunikacija sa širom javnošću

7. Slogani, karikature i simboli
8. Transparenti, posteri i displeji
9. Leci, pamfleti i knjige
10. Novine i časopisi
11. Nosači zvuka, radio i televizija
12. Pisanje po nebu i zemlji

Grupno istupanje

13. Deputacije
14. Tobožnje nagrade
15. Grupno lobiranje
16. Piketiranje
17. Tobožnji izbori

Simbolični javni činovi

18. Iстicanje zastava i simboličnih boja
19. Nošenje simbola
20. Molitva i bogosluženje
21. Uručivanje simboličnih predmeta

22. Protestno svlačenje
23. Uništavanje vlastite imovine
24. Simbolično osvetljenje
25. Iстicanje portreta
26. Protestno slikarstvo
27. Novi natpisi i nazivi
28. Simbolični zvuci
29. Simbolični prigovori
30. Nepristojni gestovi

Pritisci na pojedince

31. "Saletanje" zvaničnika
32. Izrugivanje zvaničnicima
33. Bratimljenje
34. Bdenja

Drama i muzika

35. Skečevi i šale
36. Dramske i muzičke predstave
37. Pevanje

Povorke

38. Marševi
39. Parade
40. Verske procesije
41. Hodočašća
42. Motorizovane povorke

Odavanje počasti mrtvima

43. Politička žalost
44. Tobožnji pogrebi
45. Demonstrativni pogrebi
46. Odlazak na groblje

Javni skupovi

- 47. Skupovi protesta ili podrške
- 48. Protestni mitinzi
- 49. Kamuflirani protestni mitinzi
- 50. Protestni seminari

Povlačenje i odricanje

- 51. Demonstrativno napuštanje
- 52. Ćutnja
- 53. Odricanje od počasti
- 54. Okretanje leda

METODI DRUŠTVENE NESARADNJE

Izopštenje

- 55. Društveni bojkot
- 56. Selektivan društveni bojkot
- 57. Ženska neangažovanost
- 58. Ekskomunikacija
- 59. Interdikcija

Nesaradnja u pogledu društvenih događaja, običaja i institucija

- 60. Odlaganje društvenih i sportskih aktivnosti
- 61. Bojkot društvenih poslova
- 62. Studentski štrajk
- 63. Socijalna neposlušnost
- 64. Povlačenje iz društvenih institucija

Povlačenje iz društvenog sistema

- 65. Ostajanje kod kuće
- 66. Totalna individualna nesaradnja

- 67. Bekstvo radnika
- 68. Socijalno utočište
- 69. Kolektivan nestanak
- 70. Protestna emigracija (hedžra)

METODI EKONOMSKE NESARADNJE: (1) EKONOMSKI BOJKOTI

Akcije potrošača

- 71. Potrošački bojkot
- 72. Netrošenje bojkotovane robe
- 73. Politika štednje
- 74. Neplaćanje zakupa
- 75. Nedavanje u zakup
- 76. Nacionalni potrošački bojkot
- 77. Međunarodni potrošački bojkot

Akcije radnika i proizvođača

- 78. Radnički bojkot
- 79. Proizvodački bojkot

Akcije posrednika

- 80. Bojkot od strane dobavljača i operativaca

Akcije vlasnika i rukovodilaca

- 81. Bojkot od strane trgovaca
- 82. Neiznajmljivanje ili neprodavanje imovine
- 83. Lokaut
- 84. Zamrzavanje radnog staža
- 85. Generalni štrajk trgovaca

Akcije vlasnika finansijskih sredstava

86. Povlačenje bankovnih uloga
87. Neplaćanje taksi, dažbina i poreza
88. Neplaćanje dugova ili kamate
89. Uskraćivanje gotovine ili kredita
90. Neuplaćivanje državnih prihoda
91. Neprihvatanje vladine novčane pomoći

Akcije vlada

92. Domaći embargo
93. Stavljanje trgovaca na crnu listu
94. Međunarodni embargo od strane prodavaca
95. Međunarodni embargo od strane kupaca
96. Međunarodni trgovinski embargo

METODI EKONOMSKE NESARADNJE: (2) ŠTRAJK

Simbolični štrajkovi

97. Protestni štrajk
98. Iznenadna obustava rada ("štrajk iz vedra neba")

Poljoprivredni štrajkovi

99. Štrajk seljaka
100. Štrajk farmera

Štrajkovi posebnih grupa

101. Odbijanje prinudnog rada
102. Štrajk zatvorenika
103. Štrajk zanatlija
104. Strukovni štrajk

Obični štrajkovi u privredi

- 105. Štrajk preduzeća
- 106. Štrajk industrije
- 107. Štrajk solidarnosti

Ograničeni štrajkovi

- 108. Štrajk na ključnim punktovima
- 109. Nominalni štrajk (štrajk "na braniku")
- 110. Usporeni rad
- 111. Rad po pravilima
- 112. "Razboljevanje"
- 113. Rezigniranost
- 114. Ograničeni štrajk
- 115. Selektivni štrajk

Štrajk više privrednih grana

- 116. Generalizovani štrajk
- 117. Generalni štrajk

Kombinacija štrajka i prekida privređivanja

- 118. Zatvaranje radnji
- 119. Prekid privredne aktivnosti

METODI POLITIČKE NESARADNJE

Odbacivanje autoriteta

- 120. Uskraćivanje lojalnosti
- 121. Uskraćivanje javne podrške
- 122. Literatura i govorci u prilog otporu

Nesaradnja građana s državnom upravom

- 123. Bojkotovanje zakonodavnih tela
- 124. Bojkot izbora
- 125. Bojkotovanje nameštenja i položaja u državnoj upravi
- 126. Bojkotovanje državnih resora, organa i drugih tela
- 127. Povlačenje iz državnih prosvetnih institucija
- 128. Bojkotovanje organizacija koje finansira država
- 129. Nepomaganje organima reda
- 130. Uklanjanje vlastitih natpisa, oznaka i putokaza
- 131. Neprihvatanje imenovanih zvaničnika
- 132. Odbijanje da se ukinu postojeće institucije

Građanske alternative poslušnosti

- 133. Nevoljno i sporo povinovanje
- 134. Neposlušnost kada nema direktnog nadzora
- 135. Neposlušnost najširih slojeva
- 136. Prikrivena neposlušnost
- 137. Odbijanje da se prekine skup ili sastanak
- 138. Protestno zauzimanje nekog prostora
- 139. Nesaradnja prilikom regрутације i deportacije
- 140. Sakrivanje, bekstvo i korišćenje lažnih identiteta
- 141. Gradanska neposlušnost prema "nezakonitim" zakonima

Akcije državnih nameštenika

- 142. Selektivno neispunjavanje obaveza pomoćnika u državnoj upravi
- 143. Blokiranje komandnih i informacionih linija
- 144. Odugovlačenje i opstrukcija
- 145. Opšta nesaradnja administrativnog osoblja
- 147. Namerna neefikasnost i selektivna nesaradnja organa reda
- 148. Pobuna

Državna akcija na domaćem planu

- 149. Kvazilegalna izbegavanja i odlaganja
- 150. Nesaradnja osnovnih jedinica državne uprave

Državna akcija na međunarodnom planu

- 151. Izmene u diplomatskom i drugim vidovima predstavljanja
- 152. Odlaganje i otkazivanje diplomatskih dogadaja
- 153. Uskraćivanje diplomatskog priznavanja
- 154. Prekid diplomatskih odnosa
- 155. Povlačenje iz međunarodnih organizacija
- 156. Neučlanjenje u međunarodna tela
- 157. Isključenje iz međunarodnih organizacija

METODI NENASILNE INTERVENCIJE

Psihološka intervencija

- 158. Samoizlaganje elementarnim nepogodama
- 159. Post
 - (a) post kao vid moralnog pritiska
 - (b) štrajk glađu
 - (c) gandijevski post
- 160. Paralelni sudski proces (reverse trial)
- 161. Nenasilno šikaniranje

Fizička intervencija

- 162. Protestno sedenje
- 163. Protestno stajanje
- 164. Protestna vožnja
- 165. Utapanje u događaj (wade in)
- 166. Mešanje u događaj (mill in)
- 167. Protestna molitva
- 168. Nenasilne najezde
- 169. Nenasilne vazdušne najezde
- 170. Nenasilna invazija
- 171. Nenasilna interjekcija
- 172. Nenasilna opstrukcija
- 173. Nenasilna okupacija

Društvena intervencija

- 174. Ustanovljavanje novih društvenih obrazaca
- 175. Preopterećivanje kapaciteta
- 176. Odugovlačenje u znak protesta
- 177. Govorenje u znak protesta
- 178. Gerilsko pozorište
- 179. Alternativne društvene institucije
- 180. Alternativni sistem komunikacije

Ekonomска intervencija

- 181. Štrajk sa zauzimanjem fabrika
- 182. Nenasilno zaposedanje imanja
- 183. Prkošenje blokadama
- 184. Politički motivisano falsifikovanje
- 185. Predupredna kupovina
- 186. Zaplena imovine
- 187. Damping
- 188. Odabir klijentele
- 189. Alternativna tržišta
- 190. Alternativni sistemi transporta
- 191. Alternativne ekonomski institucije

Politička intervencija

- 192. Preopterećivanje administrativnih sistema
- 193. Otkrivanje identiteta tajnih agenata
- 194. Traženje kazne zatvora
- 195. Gradanska neposlušnost prema "neutralnim" zakonima
- 196. Ne poštivanje postojećih pravila
- 197. Dvojni suverenitet i paralelna vlada

VI glava

POTREBA ZA STRATEŠKIM PLANIRANJEM

Kampanje političkog prkosa uperene protiv diktatura mogu da započnu na razne načine. U prošlosti su te borbe gotovo uvek bile neplanirane i u biti slučajne. Do sada su najrazličitije nedaće služile kao povod za inicijalnu akciju, no najčešće se radilo o novim brutalnostima, hapšenju ili ubistvu osobe od velikog ugleda, novoj represivnoj politici ili propisima, nestaćicama hrane, omalovažavanju verskih ubeđenja, ili pak godišnjici nekog važnog, s tim povezanog dogadaja. Katkada bi određeni postupak diktature toliko razgnevio stanovništvo da je ono stupalo u akciju bez ikakve predstave o tome kako bi se buna mogla završiti. Dešavalo se i da neki hrabar pojedinac ili mala grupa preuzmu akciju koja bi zadobila podršku. U nečijim nevoljama drugi mogu videti sličnosti s nepravdama koje su sami doživeли pa, tako, i oni mogu da se pridruže borbi. Katkada specifičan poziv male grupe ili pojedinca na pružanje otpora može naići na neočekivano veliki odziv.

Mada spontanost ima neka pozitivna obeležja, obično je bila štetna. Nosioci demokratskog otpora najčešće nisu mogli da predvide brutalnosti diktature, pa su prolazili kroz teške patnje a otpor je bivao slomljen. Dešavalo se da zbog toga što demokrati nisu imali plan, ključne odluke budu prepustene slučaju, s pogubnim posledicama. Čak i kada je ugnjetočki sistem bivao oboren, nepostojanje plana o načinu na koji valja izvesti tranziciju u demokratski sistem potpomo-glo bi nastanak nove diktature.

Realno planiranje

U budućnosti neplanirana narodna akcija nesumnjivo će igrati značajnu ulogu u bunama protiv diktatura. Međutim, sada je moguće iznaći najefikasnije načine za obaranje diktature, proceniti kada su politička situacija i narodno raspoloženje sazreli, te odabratи kako da

se pokrenu kampanje. Brižljivo promišljanje *na osnovu realne procene* situacije i sposobnosti naroda neophodno je da bi se odabrali efikasni načini za postizanje slobode u takvim okolnostima.

Ako se nešto želi postići, mudro je isplanirati kako to valja uraditi. Što je cilj važniji, ili što su posledice eventualnog neuspeha teže, to planiranje biva značajnije. Strateško planiranje povećava verovatnoću da će sva raspoloživa sredstva biti mobilisana i najefikasnije upotrebljena. To naročito važi za demokratski pokret - čija su materijalna sredstva ograničena i čije će se pristalice naći u opasnosti - koji nastoji da obori moćnu diktaturu. Diktatura će, naprotiv, obično raspolažati ogromnim materijalnim sredstvima, organizacionim snagama i sposobnošću da neprekidno čini brutalnosti.

"Isplanirati strategiju" ovde znači smisliti pravac delovanja koji povećava izglede da se iz sadašnje situacije dospe u željenu. U našoj raspravi to znači iz diktature u demokratski sistem. Plan za ostvarenje tog cilja najčešće će se sastojati od niza etapnih kampanja i drugih organizovanih aktivnosti kojima treba ojačati potlačeno stanovništvo i društvo, a oslabiti diktaturu. Ovde valja napomenuti da cilj nije naprsto rušenje postojeće diktature, već uspostavljanje demokratskog sistema. Glavna strategija koja se ograničava na puko rušenje vladajuće diktature nosi veliki rizik da proizvede novu tiraniju.

Prepreke planiranju

Neki pobornici slobode na raznim stranama sveta ne bave se mnogo time kako do nje doći. Tek poneki uvidaju koliko je važno brižljivo strateški isplanirati buduću akciju. Zato se to gotovo nikada i ne čini.

Kako to da ljudi sa idejom da svom narodu donesu političku slobodu tako retko prave sveobuhvatan strateški plan za ostvarenje tog cilja? Na žalost, većina ljudi u grupama demokratske opozicije ne razume potrebu za strateškim planiranjem ili nije navikla, ili naučena, da strateški misli. To je težak posao. Stalno na udaru diktature, zatrpani neposrednim zadacima, vode otpora često nemaju onu sigurnost i vreme koji su potrebni da bi se razvile veštine strateškog mišljenja.

Umesto toga, po pravilu, naprsto se reaguje na inicijativu diktature. Opozicija je tako uvek u defanzivi - nastoji da očuva ograničene gradanske slobode ili bastione slobode i, u najboljem slučaju, uspora va širenje diktatorske kontrole ili stvara određene probleme u sprovođenju novih politika režima.

Neki pojedinci i grupe, naravno, možda misle da sveobuhvatno dugoročno planiranje oslobođilačkog pokreta nije ni potrebno. Možda naivno smatraju da ako se dovoljno snažno, istrajno i dugo budu zalagali za svoj cilj, do njega će i stići. Drugi smatraju da naprsto time što uprkos teškoćama žive u skladu sa svojim načelima i idealima i afirmišu ih, čine sve što je u njihovoj moći da bi ih ostvarili. Privrženost humanim ciljevima i vernost idealima vredni su dirljenja, ali su krajnje neprimereno sredstvo za okončanje diktature i postizanje slobode.

Drugi protivnici diktature možda naivno misle da će do slobode doći samo uz pomoć dovoljne količine nasilja. Ali, kao što smo već istakli, nasilje nije garant uspeha. Umesto slobode može doneti poraz, masovnu tragediju, ili i jedno i drugo. U većini situacija diktatura je najbolje opremljena za nasilnu borbu, a vojne činjenice gotovo nikad ne idu u prilog demokratima.

Ima, takođe, aktivista koji svoju akciju zasnivaju na onome što "osećaju" da valja činiti. Takvi pristupi, međutim, ne samo što su egocentrični već i ne nude nikakve smernice za izradu glavne strategije oslobođanja.

Akcija koja se zasniva na "odličnoj ideji" koju neko ima takođe je ograničena. Umesto toga akciju valja zasnovati na pažljivom smišljanju "narednih koraka" neophodnih za svrgavanje diktature. Bez strateške analize vode otpora najčešće neće znati koji je "sledeći korak", pošto nisu razmišljali o konkretnim uzastopnim koracima koji su potrebni za postizanje pobjede. Kreativnost i odlične ideje veoma su važni, ali njih valja upotrebiti da bi se poboljšala strateška situacija demokratskih snaga.

Potpuno svesni činjenice da se protiv diktature može preduzeti mnoštvo akcija a nesposobni da odrede odakle da počnu, neki ljudi savetuju "Činite sve u isti mah". To bi moglo biti korisno ali, razume se, nije moguće, naročito ako su pokreti relativno slabi. Štaviše, takav

pristup ne daje nikakve smernice odakle početi, na šta se usredsrediti i kako upotrebiti često ograničena sredstva.

Druga lica i grupe mogu uviđati da je nešto planiranja potrebno, ali su kadri da razmišljaju samo na kratkoročnoj ili taktičkoj osnovi. Po njima dugoročno planiranje može biti nepotrebno ili nemoguće. Kadkad nisu kadri da strateški razmišljaju i analiziraju, pa dozvoljavaju da im pažnju odvlače relativno nevažna pitanja, često reagujući na akcije svojih protivnika umesto da demokratski pokret otpora preuzme inicijativu. Ulažući veliku energiju u kratkoročne aktivnosti, te vode često ne uspevaju da istraže druge moguće pravce delovanja kojima bi ukupna nastojanja vodila sve bliže cilju.

Takođe je naprsto moguće da neki demokratski pokreti ne planiraju sveobuhvatnu strategiju za obaranje diktature, već se koncentrišu samo na neposredna pitanja, iz još jednog sasvim valjanog razloga. Oni sami zapravo ne veruju da vlastitim snagama mogu okončati diktaturu. Zato planiranje načina da to urade smatraju zanesenjačkim traćenjem vremena ili zaludnim poslom. Ljudi koji se bore za slobodu protiv čvrste i brutalne diktature često naspram sebe imaju toliko veliku vojnu i policijsku moć da im izgleda da diktatori mogu da postignu šta god im je volja. Mada ne gaje istinsku nadu, ti ljudi će ipak prkositi diktaturi zbog integriteta a možda i istorije. Mada to nikada neće priznati, možda nikada svesno neće ni uvideti, njihovo delovanje njima samima izgleda beznadežno. Oтуда, za njih dugoročno i sveobuhvatno strateško planiranje nema vrednosti.

Posledice pomanjkanja strateškog planiranja često su pogubne: rasipa se snaga, delovanje ostaje bez učinka, energija se traći na minorne stvari, ne koriste se prednosti, a žrtve bivaju uzaludne. Ako demokrati zanemare strateško planiranje, verovatno neće uspeti da ostvare svoje ciljeve. Loše isplanirana, prema prilici skovana kombinacija aktivnosti neće ići naruku pokretu otpora. Umesto toga, verovatnije je da će omogućiti diktaturi da ojača svoju kontrolu i moć.

Na žalost, zbog toga što se sveobuhvatni strateški planovi za oslobođanje retko prave, diktature izgledaju daleko trajnije nego što zista jesu. Opstaju mnogo godina, pa čak i decenija duže nego što bi trebalo.

Četiri važna termina u strateškom planiranju

Da bi nam bilo lakše da razmišljamo strateški, važno je da razjasnimo značenje četiri osnovna termina.

Glavna strategija je koncepcija pomoću koje se koordiniše i usmerava upotreba svih primerenih i raspoloživih resursa (ekonomskih, ljudskih, moralnih, političkih, organizacionih i dr.) grupe koja nastoji da ostvari svoje ciljeve u nekom sukobu.

Time što u središte pažnje stavlja ciljeve i resurse grupe u datom sukobu, glavna strategija određuje koja je tehnika delovanja (na primer, konvencionalno oružano ratovanje ili nenasilna borba) najpodesnija za taj sukob. Prilikom planiranja glavne strategije vođe otpora moraju da procene i isplaniraju na koje načine mogu da vrše pritisak i utiću na protivnike. Nadalje, glavna strategija podrazumevaće odluke o tome koji su uslovi i koje vreme podesni za pokretanje i nastavak kampanja otpora.

Glavna strategija postavlja osnovni okvir za odabir užih strategija za vođenje borbe. Glavna strategija takođe određuje kako će se rasporediti zadaci po grupama i kako će se ovima raspodeliti resursi koje će koristiti u borbi.

Strategija je koncepcija o najboljem načinu za postizanje određenih ciljeva u sukobu, a unutar delokruga odabrane glavne strategije. Strategija se bavi time da li, kada i kako da se vodi borba, kao i time kako da se postigne maksimalna efikasnost u borbi za odredene ciljeve. Strategija se može uporediti sa umetničkim konceptom, a strateški plan sa arhitektonskim projektom.¹²

Strategija, takođe, može da uključuje nastojanja da se proizvede strateška situacija koja je toliko povoljna da su protivnici kadri da predvide da bi im otvoreni sukob sasvim izvesno doneo poraz pa, tako, kapituliraju bez otvorene borbe. Ili, ako to nije slučaj, poboljšana strateška situacija garantovaće pobunjenicima uspeh u borbi. Strategija, nadalje, određuje na koji način valja delovati da bi se najbolje iskoristili uspesi kad budu postignuti.

¹² Robert Helvy, u jednom razgovoru, 15. avgust 1993.

Što se, pak, samog toka borbe tiče, strateški plan je osnovna ideja o tome kako će se jedna kampanja razvijati, te kako će njene pojedinačne komponente biti uklapljene da bi najbolje potpomogle postizanje postavljenih ciljeva. On određuje vešt razmeštaj posebnih akcijskih grupa u manjim operacijama. Pri planiranju mudre strategije mora se uzeti u obzir šta u dатој operaciji odabrana tehnika borbe zahteva da bi bila uspešna. Za različite tehnike i zahteve će biti različiti. Razume se, prosto "zadovoljavanje" zahteva nije dovoljno da osigura uspeh. Mogu biti potrebni i dodatni činioci.

Kada smišljaju strategiju, demokrati moraju jasno da definišu svoje ciljeve i utvrde na koji će način meriti efikasnost napora za njihovo postizanje. Definicija i analiza omogućavaju strategu da identifikuje precizne zahteve za ostvarenje svakog odabranog cilja. Potreba za jasnoćom i definisanjem podjednako važi i za taktičko planiranje.

Taktike i metodi delovanja sredstva su za primenu strategije. **Taktike** se tiču veštog i najpovoljnijeg korišćenja vlastitih snaga u ograničenoj situaciji.

Taktika je ograničeno delovanje kome se pribegava da bi se postigao ograničen cilj. Izbor taktika vrši se u skladu s konцепцијом o tome kako u ograničenoj fazi sukoba na najbolji način iskoristiti borbeni sredstva da bi strategija bila sprovedena. Da bi taktike i metodi bili maksimalno efikasni, pri njihovom izboru stalno treba voditi računa o ostvarenju strateških ciljeva. Za taktičke dobitke koji ne potpomažu postizanje strateških ciljeva na kraju se može ispostaviti da su straćena energija.

Taktika se, dakle, tiče ograničenog načina delovanja koji se uklapa u širu strategiju, baš kao što se strategija uklapa u glavnu strategiju. Taktike se uvek tiču borbe, dok je strategija obuhvatnija. Konkretna strategija može se razumeti jedino u sklopu ukupne strategije borbe ili kampanje. Taktike se primenjuju u kraćim vremenskim razmacima nego strategije, ili na užim područjima (geografskim, institucionalnim i dr.), ili od manjeg broja ljudi, ili s više ograničenim ciljevima. U nenasilnoj akciji razliku između taktičkog i strateškog cilja delimično odražava i to da li je odabrani cilj akcije od manjeg ili većeg značaja.

Ofanzivno taktičko angažovanje služi kao podrška ostvarenju strateških ciljeva. Taktičko angažovanje je sredstvo pomoću koga

strateg stvara povoljne uslove za odlučne napade na protivnike. Stoga je od najveće važnosti da oni koji su zaduženi za planiranje i izvršenje taktičkih operacija umiju da procene situaciju i odaberu najprimerenije metode. Oni od kojih se očekuje da u operacijama učestvuju moraju biti obučeni kako da koriste odabrane tehnike i specifične metode.

Metod se tiče specifičnih oružja i sredstava za akciju. U tehniči nenasilne borbe postoji na desetine konkretnih vidova delovanja (na primer, razne vrste štrajkova, bojkota, političke nesaradnje i sličnog) o čemu je bilo reč u V glavi (vidi i Dodatak).

Razrada odgovornog i efikasnog sterateškog plana za nenasilnu borbu počiva na brižljivom formulisanju i odbiru glavne strategije, strategija, taktika i metoda.

Glavna pouka ovog razmatranja glasi da pažljivo strateško planiranje oslobođanja od diktature iziskuje sračunato intelektualno angažovanje. Neinteligentno planiranje može da bude pogubno, dok efikasnim angažovanjem intelektualnih sposobnosti može da se trasira put za razborito korišćenje raspoloživih sredstava da bi se društvo pokrenulo ka svom cilju - slobodi i demokratiji.

VII glava

PLANIRANJE STRATEGIJE

Da bi uvećale izglede za uspeh, vode otpora moraće da formulišu sveobuhvatan plan akcije koja bi mogla da ojača napačeni narod, oslabi a zatim razbije diktaturu i izgradi trajnu demokratiju. Za izradu takvog plana akcije potrebna je pažljiva procena situacije i opcija za efikasno delovanje. Na osnovu takve analize moguće je razviti glavnu strategiju i strategije pojedinačnih kampanja za postizanje slobode. Premda su srođni, razvoj glavne strategije i strategija kampanja dva su posebna procesa. Tek po izradi glavne strategije mogu se razraditi strategije pojedinačnih kampanja. Strategije kampanja moraju biti sačinjene radi postizanja i podupiranja glavnih strateških ciljeva.

Osnovni strateški momenti

Pri razvoju strategije otpora mora se obratiti pažnja na mnoga pitanja i zadatke. Ovde ćemo identifikovati neke od činilaca koje treba uzeti u obzir, kako na nivou glavne strategije, tako i na nivou strategije odredene kampanje. Strateško planiranje u celini, međutim, od planera otpora iziskuje temeljno razumevanje čitave konfliktne situacije, uz osvrt na fizičke, istorijske, državne, vojne, kulturne, društvene, političke, psihološke, ekonomске i međunarodne činioce. Strategije je moguće razviti samo u kontekstu konkretne borbe i njene pozadine.

Najvažnije je da demokratske vode i strateški planeri ocene ciljeve i značaj pothvata. Da li ciljevi zavreduju veliku borbu i zašto? Presudno je utvrditi realan cilj borbe. Već smo izneli mišljenje da svrgavanje diktature i uklanjanje postojećih diktatora nije dovoljno. U takvima konfliktima cilj mora biti uspostavljanje slobodnog društva s demokratskim sistemom vladavine. Jasnoća u pogledu tog pitanja uticaće na razvoj glavne strategije i specifičnih strategija koje iz nje proisteknu.

Stratezi će, naročito, morati da odgovore na mnoga fundamentalna pitanja, poput sledećih:

- Koje su glavne prepreke za postizanje slobode?
- Koji će činioći olakšati postizanje slobode?
- Koja su glavna preim秉stva diktature?
- Koje su mane diktature?
- Do koje su mere izvori moći diktature ranjivi?
- Koja su preim秉stva demokratskih snaga i stanovništva uopšte?
- Koje su mane demokratskih snaga i kako ih ispraviti?
- Kakav je status trećih strana, koje nisu neposredno uključene u sukob ali već pomažu, ili mogu da pomognu, bilo diktaturi bilo demokratskom pokretu, i na koje načine?

Izbor sredstava

Na nivou glavne strategije, planeri će morati da odaberu glavna borbena sredstva koja će upotrebiti u predstojećem sukobu. Neophodno je proceniti valjanost i ograničenja nekoliko alternativnih tehnika borbe, kao što su konvencionalno vojno ratovanje, gerilsko ratovanje, politički prkos i druge.

Pri donošenju te odluke stratezi će morati da se pozabave sledećim pitanjima. Da li je odabrani tip borbe u okviru mogućnosti demokrata? Da li odabrana tehnika koristi preim秉stva potlačenog stanovništva? Da li je ta tehnika uperena na mane diktature ili udara na nje ne najjače tačke? Da li ta sredstva pomažu demokratima da se više oslanjaju na vlastite snage ili ih čine zavisnim od treće strane ili spoljnih snabdevača? Koliko su odabrana sredstva do sada bila uspešna u obaranju diktatura? Da li ona povećavaju ili ograničavaju gubitke i razaranja koji se mogu pretpeti u predstojećem sukobu? Pod pretpostavkom da će diktatura biti uspešno okončana, kako bi odabrana sredstva uticala na tip vladavine koji bi proistekao iz borbe? Vrste akcije za koje se utvrđi da su kontraproduktivne moraće da budu isključene iz glavne strategije.

U prethodnim glavama tvrdili smo da politički prkos ima značajne komparativne prednosti u odnosu na druge tehnike borbe. Strategi treba da prouče konkretnu konfliktnu situaciju i utvrde da li politički prkos daje prave odgovore na gornja pitanja.

Planiranje demokratije

Valja zapamtiti da u borbi protiv diktature cilj nije naprsto svrgavanje diktatora, već uvođenje demokratskog sistema i sprečavanje nastanka nove diktature. Da bi ti ciljevi bili ostvareni, odabrana sredstva borbe treba da doprinesu preraspodeli efektivne moći u društvu. Pod diktaturom stanovništvo i institucije građanskog društva bili su preslabi, a država prejaka. Bez menjanja te neravnoteže, nova vladavina može da bude podjednako diktatorska kao stara. "Dvorska revolucija" ili državni udar, stoga, nisu dobrodošli.

Politički prkos pomaže ravnopravniju raspodelu efektivne moći time što mobiliše društvo protiv diktature, o čemu je bilo reči u V glavi. Taj proces se odvija na nekoliko načina. Razvoj sposobnosti za ne-nasilnu borbu znači da diktatura više nije sposobna da nasilnom represijom tako lako proizvede strah i pokornost kod stanovništva. Stanovništvo će raspolagati moćnim sredstvima da parira diktatorskoj moći a ponekad i da je blokira. Nadalje, mobilizacija moći naroda političkim prkosom ojačaće nezavisne institucije društva. Iskustvo s efikasnom upotrebot moći ne zaboravlja se tako lako. Znanje i umeće stečeni u borbi smanjiće verovatnoću da neki budući diktatori stanovništvo lako stave pod svoju dominaciju. Pomeranje u odnosima snaga na kraju će znatno povećati verovatnoću uspostavljanja trajnog demokratskog društva.

Spoljna pomoć

U sklopu pripreme glavne strategije neophodno je proceniti kakve će biti relativne uloge unutrašnjeg otpora i spoljnih pritisaka prilikom slamanja diktature. U našoj analizi tvrdili smo da glavna borbeni snaga mora da prebiva unutar zemlje. Ako međunarodne pomoći uopšte i bude, ona će biti podstaknuta unutrašnjom borbom.

Kao skromna dopuna toj borbi, mogu se činiti naporci da se svetsko javno mnjenje mobilise protiv diktature, na humanitarnim, moralnim i verskim osnovama. Mogu se činiti naporci da vlade i međunarodne organizacije uvedu diplomatske, političke i ekonomske sankcije protiv diktature. Ove se mogu sprovesti u vidu ekonomskog embarga, embarga na uvoz oružja, smanjenog nivoa diplomatskog priznanja ili prekida diplomatskih veza, ukidanja ekonomske pomoći i zabrane ulaganja u diktatorsku zemlju, isključivanja diktatorske vlade iz raznih međunarodnih organizacija i tela Ujedinjenih nacija. Nadalje, međunarodna pomoć, kao što je pružanje finansijske i komunikacione podrške, takođe se može uputiti direktno demokratskim snagama.

Formulisanje glavne strategije

Pošto procene situaciju, odaberu sredstva i odrede ulogu spoljne pomoći, planeri glavne strategije moraće širokim potezima da skiciraju najbolji način za vodenje sukoba. Taj široki plan protezao bi se od sadašnjosti do budućeg oslobođanja i uvodenja demokratskog sistema. Pri formulisanju glavne strategije planeri će sebi morati da postave razna pitanja. Sledеća pitanja (na nešto specifičniji način od prethodnih) upućuju na momente koje valja uzeti u obzir pri smišljanju glavne strategije za borbu političkim prkosom:

Koji bi bio najbolji način za otpočinjanje dugoročne borbe? Kako potlačeno stanovništvo može da prikupi dovoljno samopouzdanja i snage da se usprotivi diktaturi, makar isprva i u ograničenoj meri? Kako bi se sposobnost stanovništva da primenjuje nesaradnju i prkos mogla uvećati s vremenom i iskustvom? Šta bi mogli biti ciljevi niza ograničenih kampanja za ponovno uspostavljanje demokratske kontrole nad društvom i ograničavanje diktature?

Postoje li nezavisne institucije koje su preživele diktaturu i koje bi poslužile u borbi za slobodu? Nad kojim bi institucijama društva mogla da bude preuzeta kontrola od diktatora, ili koje institucije demokrati tek treba da osnuju da bi zadovoljili demokratske potrebe i uspostavili područja demokratije čak i ako diktatura potraje?

Kako razviti organizacionu snagu pokreta otpora? Kako obučavati učesnike? Koji će resursi (finansijska sredstva, oprema i dr.) biti po-

trebni tokom čitave borbe? Koja vrsta simbolike bi najefikasnije mobilisala stanovništvo?

Kojom vrstom akcije, i u kojim fazama, bi izvori moći diktature mogli da budu dosledno oslabljivani i blokirani? Na koji način bi stanovništvo koje pruža otpor moglo da istrajava u prkosu a u isti mah održava neophodnu disciplinu nenasilja? Kako društvo može da nastavi da zadovoljava svoje osnovne potrebe dok traje borba? Kako može da se održi socijalni red usred sukoba? Kada se približi pobjeda, kako demokratski otpor može da nastavi da gradi institucionalni osnov postdiktatorskog društva da bi tranzicija bila što bezbojnija?

Valja zapamtiti da ne postoji, niti se može napraviti, jedna univerzalna šema za planiranje strategije oslobođilačkih pokreta protiv diktature. Svaka borba za obaranje diktature i uspostavljanje demokratskog uredenje ponešto će se razlikovati. Nijedna situacija neće biti potpuno ista, svaka diktatura imaće neka osobena obeležja, a sposobnosti naroda koji teže slobodi biće različite. Planeri glavne strategije za borbu političkim prkosom moraće temeljno da poznaju ne samo konkretnu konfliktnu situaciju u kojoj se nalaze već i sredstva borbe za koja su se opredelili.¹³

Kada se glavna strategija borbe brižljivo isplanira, ima opravdanih razloga da se ona obnaroduje. Onaj veliki broj ljudi čije je učešće potrebno može biti spremniji i sposobniji da deluje ako razume ne samo specifične instrukcije već i opštu koncepciju. To bi moglo veoma pozitivno da utiče na njihov moral, njihovu spremnost da učestvuju i na odgovarajući način deluju. Diktatori bi u svakom slučaju saznali za glavnu strategiju u njenim opštim crtama, a moguće je da bi znaјući njena obeležja ublažili brutalnost represije, svesni mogućnosti da im se to politički osveti. Moguće je i da bi poznavanje posebnih karakteristika glavne strategije moglo da doprine razdoru u redovima diktature i prebegavanju iz njih.

Kada se glavni strateški plan za obaranje diktature i uspostavljanje demokratskog sistema usvoji, važno je da prodemokratske grupe istraju u njegovoj realizaciji. Samo u izuzetno retkim okolnostima

¹³ Preporučujemo kompletne studije: *The Politics of Nonviolent Action*, Boston, Porter Sargent, 1973 i Peter Ackerman and Christopher Kruegler, *Strategic Nonviolent Conflict*, Westport, Connecticut, Praeger, 1994.

ma borba treba da odstupi od prvobitne glavne strategije. Kada postoji obilje dokaza da je odabrana glavna strategija pogrešno koncipirana, ili da su se okolnosti borbe temeljno izmenile, planeri će možda morati da izmene glavnu strategiju. No čak i tada, to valja činiti tek pošto je ona procenjena a nov, adekvatniji strateški plan razrađen i usvojen.

Planiranje strategija kampanja

Ma koliko da je razrađena glavna strategija mudra i da obećava okončanje diktature i uvođenje demokratije, ona se neće sama od sebe realizovati. Potrebno je razraditi pojedinačne strategije po kojima će se voditi važne kampanje usmerene na podrivanje moći diktature. Te strategije će, opet, sadržati niz pothvata, s konkretnim uputstvima, čiji je cilj zadavanje odlučnih udaraca diktatorskom režimu. Taktika i specifični metodi moraju da budu pažljivo odabrani kako bi doprinele ostvarenju ciljeva svake strategije pojedinačno. U ovim razmatranjima ostajemo isključivo na nivou strategije.

Stratezi koji planiraju važne kampanje moraće, poput onih koji su planirali glavnu strategiju, temeljno da poznaju prirodu i načine funkcionisanja tehnike borbe za koju su se opredelili. Baš kao što oficiri moraju da poznaju strukturu vojske, takтику, logistiku, municiju, geografske efekte i slično da bi skovali vojnu strategiju, planeri političkog prkosa moraju da poznaju prirodu i strateške principe nenasilne borbe. Čak i tada, međutim, znanje o nenasilnoj borbi, vođenje računa o preporukama iz ovog ogleda, te odgovori na ovde postavljena pitanja neće sami po sebi proizvesti strategije. Formulisanje strategija za borbu, povrh upućenosti, iziskuje još i kreativnost.

Elementi planiranja kampanja

Prilikom planiranja strategija za specifične kampanje otpora i dugoročniji razvoj oslobođilačke borbe, stratezi političkog prkosa moraće da razmotre razna pitanja i probleme. Između ostalog to su:

- Određivanje specifičnih ciljeva kampanje i njihovog doprinosa sproveđenju glavne strategije.
- Razmatranje specifičnih metoda, ili političkih oružja, pomoću kojih bi se odabrane strategije najbolje sprovele. Unutar svakog opšteg plana za datu stratešku kampanju biće neophodno utvrditi koje manje, taktičke planove i koje specifične metode akcije valja primeniti da bi se izvori moći diktature podvrgli pritiscima i ograničenjima. Treba imati na umu da će postizanje važnijih ciljeva biti rezultat brižljivo odabralih i sprovedenih specifičnih manjih koraka.
- Određivanje da li, i na koji način, ekonomski pitanja treba da budu povezana sa sveukupnom, u biti političkom borbi. Ako ekonomski pitanja treba da zauzmu istaknuto mesto u borbi, valja se pobrinuti da ekonomski nedaće mogu da budu rešene posle okončanja diktature. Inače mogu nastupiti razočarenje i nezadovoljstvo ako se ne pronadu brza rešenja tokom tranzicije u demokratsko društvo. Takvo razočarenje može da olakša uspon diktatorskih snaga koje obećavaju da će okončati ekonomski nevolje.
- Određivanje unapred vrsta strukture vođstva i sistema komunikacije koje će biti najbolje za pokretanje otpora. Koja sredstva odlučivanja i komunikacije će biti moguća tokom borbe radi davanja smernica nosiocima otpora i najširem stanovništvu?
- Saopštavanje vesti o otporu najširem stanovništvu, snagama diktature i medunarodnoj štampi. Izjave i izveštaji uvek treba da budu strogo zasnovani na činjenicama. Preterivanja i neosnovane tvrdnje narušiće kredibilitet otpora.
- Planovi za konstruktivne socijalne, obrazovne, ekonomski i političke aktivnosti, koje se oslanjaju na vlastite snage, radi zadovoljavanja potreba vlastitog stanovništva tokom predstojećeg sukoba. Takve projekte mogu voditi osobe koje nisu neposredno uključene u aktivnosti otpora.
- Određivanje vrste spoljne pomoći koja je poželjna kao podrška u specifičnoj kampanji ili oslobođilačkoj borbi uopšte. Kako tu spoljnu pomoć na najbolji način mobilisati i iskoristiti a da pri tom unutrašnja borba ne postane zavisna od neizvesnih faktora

spolja? Treba se pozabaviti time koje će spoljne grupe najverovatnije, ili najprikladnije, pružiti pomoć, na primer nevladine organizacije (društveni pokreti, verske ili političke grupe, sindikati i dr.), vlade i/ili Ujedinjene nacije i razni njihovi organi.

Osim toga, planeri otpora moraće da preduzmu mere za održavanje reda i zadovoljavanje socijalnih potreba uz pomoć vlastitih snaga tokom masovnog otpora protiv diktatorske kontrole. Na taj način će biti ne samo stvorene alternativne nezavisne demokratske strukture i zadovoljene autentične potrebe već će biti i umanjena verodostojnost bilo kakvih tvrdnji o neophodnosti srove represije da bi se ustavili nered i bezakonje.

Širenje ideje nesaradnje

Za uspešno političko prkošenje diktaturi nužno je da stanovništvo shvati ideju nesaradnje. Kao što priča "Gospodar majmuna" pokazuje (vidi III glavu), osnovna ideja je prosta: ukoliko dovoljan broj potčinjenih dovoljno dugo odbija da saraduje uprkos represiji, ugnjetачki sistem će oslabiti i pasti.

Ljudi koji žive pod diktaturom možda su već upoznati s tim konceptom iz raznih izvora. Čak i tada demokratske snage treba hotimično da šire i popularišu ideju nesaradnje. Priča o "Gospodaru majmuna", ili neka njoj slična, može da se rasprostire po čitavom društvu. Ta-kva priča laka je za razumevanje. Kada opšti pojam nesaradnje bude shvaćen, ljudi će biti kadri da razumeju umesnost budućih poziva na nesaradnju s diktatorskim režimom. Takođe će biti kadri da sami improvizuju bezbroj specifičnih vidova nesaradnje u novim situacijama.

Uprkos teškoćama i opasnostima s kojima su skopčani pokušaji saopštavanja ideja, vesti i instrukcija o otporu u uslovima diktature, demokrati su često pokazivali da je to moguće. Čak i pod nacističkom i komunističkom vladavinom borci pokreta otpora mogli su da komuniciraju ne samo s drugim pojedincima već i sa širokom javnošću posredstvom ilegalnih novina, letaka, knjiga, a kasnijih godina i audio i video kasetama.

Prednost blagovremenog strateškog planiranja je u tome što se mogu pripremiti i razglasiti opšte smernice za otpor. U njima se mo-

gu naznačiti pitanja povodom kojih i okolnosti pod kojima stanovništvo treba da protestuje i uskrati saradnju, te na koji način to može da učini. U tom slučaju, čak i da bude prekinuta komunikacija s demokratskim vođstvom i da specifične instrukcije ne budu izdate ili primljene, stanovništvo će znati kako da deluje povodom određenih važnih pitanja. Na osnovu tih smernica bi, takođe, mogle da se provere i identifikuju lažne "instrukcije za otpor" koje izda politička policija s namerom da podstakne akciju koja narušava ugled pokreta.

Represija i protivmere

Strateški planeri moraće da procene moguće odgovore i represiju, naročito prag nasilja, kojima će diktatura uzvratiti na akcije demokratskog otpora. Neophodno je da utvrde kako da se bez pokoravanja podnese, osujeti ili izbegne eventualno pojačana represija. Taktički, za specifične prilike, bilo bi umesno stanovništvu i borcima otpora izdati odgovarajuća upozorenja o mogućoj represiji da bi znali s kakvim je rizicima skopčano njihovo učešće. Ako represija može biti ozbiljna, treba izvršiti pripreme za pružanje medicinske pomoći ranjenima.

Kada stratezi predviđaju represiju, bilo bi dobro da unapred razmotre taktike i metode delovanja koji bi potpomogli postizanje specifičnog cilja kampanje, ili slobode, ali smanjili verovatnoću ili mogućnost brutalne represije. Na primer, ulične demonstracije i parade protiv ekstremnih diktatura mogu biti efektne, ali uz rizik pogibije na hiljade demonstranata. Uz tako veliku cenu, međutim, moguće je da zapravo na diktaturu ne bi bio izvršen veći pritisak nego da su svi ostali kod svojih kuća, da se štrajkovalo ili da su državni službenici masovno pribegli nesaradnji.

Ako se, pak, smatra da je provokativna akcija otpora s rizikom mnogobrojnih žrtava potrebna iz strateških razloga, onda valja vrlo brižljivo izvagati šta se takvim predlogom gubi a šta eventualno dobija. Kakva je verovatnoća da će se stanovništvo i borci otpora ponosati disciplinovano i nenasilno dok traje borba? Mogu li se odupreti provokacijama na nasilje? Planeri moraju da razmisle koje bi mere mogle biti preduzete za održavanje nenasilnog delovanja i otpora uprkos brutalnostima. Da li će takve mere - na primer, zaveti, progla-

si o odabranoj politici, leci o disciplini, redarstvo na demonstracijama, bojkotovanje pojedinaca i grupa opredeljenih za nasilje - biti moguće i delotovorne? Vode uvek treba da budu na oprezu zbog prisustva agenata-provokatora sa zadatkom da demonstrante podstaknu na nasilje.

Vernost strateškom planu

Kada imaju solidan strateški plan, demokratske snage ne treba da dozvole da ih ometaju sporedni potezi diktatora, kojima ovi mogu nastojati da ih odvuku od glavne strategije i strategije date kampanje i tako nateraju da glavninu aktivnosti usredsrede na nevažna pitanja. Niti bi, pak, trenutne emocije - možda kao reakcija na nove brutalnosti diktature - smelete da odvrate demokratski otpor od glavne strategije ili strategije za datu kampanju. Moguće je da su brutalnosti počinjene upravo u nameri da isprovociraju demokratske snage da napuste svoj dobro postavljen plan pa čak i pribegnu nasilju kako bi ih diktatori mogli lakše poraziti.

Dokle god se osnovna analiza ocenjuje kao solidna, prodemokratske snage imaju zadatak da guraju napred korak po korak. Naravno, dešavaće se da taktika i neposredni ciljevi budu promenjeni, a dobre vode će uvek biti spremne da iskoriste prilike. No ta prilagođavanja ne treba brkati s ciljevima glavne strategije ili s ciljevima specifične kampanje. Brižljivo sprovođenje odabrane glavne strategije i strategija pojedinačnih kampanja uveliko će doprineti uspehu.

VIII glava

POLITIČKI PRKOS NA DELU

U situacijama u kojima stanovništvo oseća nemoć i strah, važno je da prvi zadaci za širu javnost budu niskorizični i da jačaju samopouzdanje. Takve vrste akcija - poput nošenja odeće na neuobičajen način - mogu biti vid javnog izražavanja neslaganja i prilika da se javnost u znatnijoj meri u njih uključi. U drugim slučajevima, grupna akcija može se usredsrediti na neko relativno manje važno (na prvi pogled) nepolitičko pitanje (kao što je obezbedivanje vodosnabdevanja). Stratezi treba da odaberu pitanje od opštepriznate i teško porecive vrednosti. Uspeh u tako ograničenim kampanjama može ne samo ukloniti konkretnе nedaće već i uveriti stanovništvo da doista ima moć.

Većina strategija kampanja u dugoročnoj borbi ne treba da teži neodložnom i potpunom uklanjanju diktature, već ostvarenju ograničenih ciljeva. Niti, pak, svaka kampanja iziskuje učešće svih sektora stanovništva.

Kada razmišljaju o nizu specifičnih kampanja kojima bi se mogla sprovesti glavna strategija, strateži prkosa treba da se pozabave i onim po čemu će se kampanje na početku, u sredini i pred završetak dugoročne borbe razlikovati.

Selektivan otpor

U početnim fazama borbe, zasebne kampanje s različitim, specifičnim ciljevima mogu biti veoma korisne. Takve selektivne kampanje mogu slediti jedna za drugom. Povremeno se dve do tri mogu vremenski preklapati.

Prilikom planiranja strategije "selektivnog otpora" neophodno je identifikovati specifična ograničena pitanja ili nedaće kao simbole opšte opresije diktature. Takva pitanja mogu biti podesne mete za ostvarivanje posrednih strateških ciljeva u okviru sveobuhvatne glavne strategije.

Ti prelazni strateški ciljevi moraju biti takvi da ih je moguće postići postojećim i projektovanim moćima demokratskih snaga. Tako se obezbeđuje niz pobeda, koje su dobre za moral i, takođe, doprinose sve većem pomeranju u odnosima snaga u korist dugoročne borbe.

Strategije selektivnog otpora treba da se koncentrišu prvenstveno na specifična društvena, ekonomski ili politička pitanja. Ona se mogu birati sa ciljem da se jedan deo društveno-političkog sistema drži van kontrole diktature, da se povrati kontrola nad nekim delom koji sada kontrolišu diktatori, ili da se osuđeti neki njihov cilj. Ako je moguće, kampanja selektivnog otpora treba da udara na jednu ili više slabih tačaka diktature, o čemu je već bilo reči. Time demokrati mogu postići najveći mogući učinak raspoloživim moćima.

Neophodno je da stratezi vrlo rano isplaniraju bar strategiju za prvu kampanju. Koje ograničene ciljeve ona treba da ima? Kako će pomoći da se ostvari odabrana glavna strategija? Ako je moguće, mudro je bar u generalnim naznakama formulisati strategije za drugu i, eventualno, treću kampanju. Sve te strategije moraće da realizuju odabranu glavnu strategiju i da funkcionišu unutar njenih opštih smernica.

Simbolični izazovi

Na početku nove kampanje za podrivanje diktature prve akcije više političkog karaktera mogu biti ograničenog obima. One treba da posluže delimično za proveru raspoloženja stanovništva i vršenje uticaja na njega, te za pripremu stanovništva za ustrajnu borbu pomoću nesaradnje i političkog prkosa.

Početna akcija će verovatno biti u vidu simboličnog protesta a može biti i simboličan čin ograničene ili privremene nesaradnje. Ako je broj osoba voljnih da deluju mali, onda bi inicijalni čin mogao, na primer, da se sastoji od polaganja cveća na mesto od simboličnog značaja. S druge strane, ako je taj broj veoma veliki, onda bi se moglo privremeno petominutnom zaustavljanju svih aktivnosti ili tišini u trajanju od nekoliko minuta. U drugim situacijama nekoliko pojedinaca može da počne štrajk glađu, bdenje na mestu od simboličnog značaja, kratak studentski bojkot nastave ili privremeno protestno sedenje u

nekom važnom uredu. U uslovima diktature na ove nešto **agresivnije** akcije najverovatnije će biti odgovoreno oštrom represijom.

Izvesni simbolični postupci, kao što je zauzimanje prostora **ispred** diktatorske palate ili sedišta političke policije mogu biti veoma **rizični** pa se, stoga, ne preporučuju za započinjanje kampanje.

Inicijalne akcije simboličnog protesta katkada su pobudivale veliku pažnju domaće i strane javnosti - kao, na primer, masovne ulične demonstracije u Burmi 1988. godine ili studentska okupacija trga Tjemanmen u Pekingu 1989. i štrajk gladi. Veliki gubici među demonstrantima u oba slučaja pokazuju s koliko opreza stratezi moraju da planiraju kampanje. Premda ogromnog moralnog i psihološkog **učinka**, takve akcije same po sebi najverovatnije neće oboriti diktaturu, jer mahom ostaju simbolične i ne menjaju njenu poziciju na lestvici **moci**.

Najčešće nije moguće već na početku borbe potpuno i brzo blokirati izvore moći na kojima se diktatori napajaju. To bi iziskivalo da praktično čitavo stanovništvo i gotovo sve institucije društva - do tada mahom poslušni - odlučno odbace režim i prkosno mu se suprotstave masovnom i energičnom nesaradnjom. Tako nešto još **se nije** desilo i bilo bi krajnje teško ostvarljivo. Stoga je brza kampanja **potpune nesaradnje i prkosa** u većini slučajeva nerealna strategija za **početak borbe protiv diktature**.

Širenje odgovornosti

U toku kampanje selektivnog otpora glavni udarac u borbi **obično** će neko vreme trpeti jedan ili nekoliko sektora **stanovništva**. U nekoj kasnijoj kampanji s drugačijim ciljem, teret borbe premestio **bi** se na druge grupe stanovništva. Na primer, studenti **bi mogli** da štrajkuju zbog nekog pitanja koje se tiče obrazovanja, verski poglavari i vernici mogli **bi** da se usredsrede na pitanje verske slobode, železničari **bi mogli** pedantno da sprovode bezbednosne propise i tako uspore železnički saobraćaj, novinari **bi mogli** da ospore cenzuru i izdaju novine s belinama na mestima predviđenim za zabranjene članke, ili **bi** policija mogla da podbacuje u broju pronadenih i uhapšenih pripadnika demokratske opozicije. Etapno **odvijanje** kampanja otpora po raznim pitanjima i grupama stanovništva **omo-**

gućiće određenim segmentima stanovništva da se odmore dok se otpor nastavlja.

Selektivan otpor je naročito važan za odbranu autonomije postojećih nezavisnih društvenih, ekonomskih i političkih grupa i institucija van diktatorske kontrole, čime smo se već ukratko pozabavili. Ti centri moći čine institucionalne osnove sa kojih stanovništvo može da vrši pritisak na diktaturu ili da joj se odupre. U borbi, diktatori će se verovatno prvo na njih ustremiti.

Ciljanje na diktatorsku moć

Kada dugoročna borba preraste iz inicijalnih strategija u ambicioznije i naprednije etape, stratezi će morati da smisle načine za dodatno ograničavanje izvora diktatorske moći. Cilj bi bio da se posredstvom opšte nesaradnje stvori nova, povoljnija strateška situacija za demokratske snage.

S jačanjem snaga demokratskog otpora, stratezi bi planirali ambicioznu nesaradnju i prkos da bi prekinuli napajanje diktature na izvorima moći, a u cilju produbljivanja političke paralize i, napisletku, slamanja diktature.

Biće neophodno isplanirati na koji način demokratske snage mogu da oslabe podršku koju su narod i grupe do tada davali diktaturi. Da li će na slabljenje njihove podrške uticati otkrića o surovostima koje je režim počinio, obelodanjivanje pogubnih ekonomskih posledica diktatorskih politika, ili spoznaja da diktatura može da bude okončana? Pristalice diktature u najmanju ruku treba navesti da ostanu "neutralni" u svojim aktivnostima ("uzdržani") ili, bolje, da postanu aktivne pristalice pokreta za demokratiju.

Prilikom planiranja i primene političkog prkosa i nesaradnje, izuzetno je važno da se pomno obrati pažnja na sve glavne pristalice i pomoćnike diktatorâ, uključujući njihovu najužu kliku, političku partiju, policiju i birokratiju, a naročito armiju.

Valja brižljivo proceniti stepen lojalnosti diktaturi oružanih snaga, naročito vojnika i oficira, i utvrditi da li demokratske snage mogu uticati na vojsku. Možda su mnogi obični vojnici nezadovoljni i

zastrašeni regruti? Možda su se mnogi vojnici i oficiri otudili od režima iz ličnih, porodičnih ili političkih razloga? Ima li i drugih faktora zbog kojih su vojnici i oficiri možda prijemčivi za demokratsku subverziju?

Već na samom početku demokratske borbe treba razraditi specijalnu strategiju komuniciranja s vojnicima i funkcionerima diktature. Rečima, simbolima i akcijama, demokratske snage mogu da obaveste vojsku da će oslobođilačka borba biti snažna, odlučna i istrajna. Vojnici treba da saznaju da će borba imati poseban karakter, da će biti uperena na podrivanje diktature ali ne i protiv njihovih života. Krajnji cilj takvih nastojanja bilo bi podrivanje morala vojske i preusmeravanja njihove lojalnosti i poslušnosti prema demokratskom pokretu. Slične strategije mogle bi se primeniti i na policiju i državne službenike.

Pokušaj da se u redovima diktatorskih snaga zadobiju simpatije, te da se one, napisetku, navedu na neposlušnost ne treba, međutim, tumačiti kao podstrekavanje vojske da po kratkom postupku raskine s postojećom diktaturom vojnim sredstvima. Takav scenario verovatno neće omogućiti uspostavljanje efikasne demokratije jer, kao što smo napominjali, državni udar ne doprinosi ispravljanju neravnoteže u odnosima snaga između stanovništva i vladalaca. Zato je nužno isplanirati na koji način se demokratski nastrojenim oficirima može objasniti da ni vojni udar niti gradanski rat protiv diktature nisu ni potrebni ni poželjni.

Demokratski nastrojeni oficiri mogu odigrati bitnu ulogu u demokratskoj borbi, na primer šireći nezadovoljstvo i nesaradnju u vojnim redovima, podstičući namernu neefikasnost i prikriveno ignorisanje naredenja, i podržavajući odbijanje da se vrši represija. Vojni kadrovi, takođe, mogu da pruže razne vidove pozitivne nenasilne pomoći demokratskom pokretu, uključujući siguran prolaz, informacije, hranu, sanitetski materijal i slično.

Armija je jedan od najvažnijih izvora moći diktatura zato što svoje disciplinovane vojne jedinice i naoružanje može da upotrebi za direktni napad i kažnjavanje neposlušnog stanovništva. *Stratezi prkosa moraju imati na umu da će biti izuzetno teško, pa i nemoguće, slomiti diktaturu ako je policija, birokratija i vojne snage i dalje u potpunosti podržavaju i poslušno izvršavaju njena naredenja.* Zato demokratski stratezi pri-

oritet treba da daju strategijama koje imaju za cilj podrivanje lojalnosti diktatorskih snaga.

Demokratske snage moraju imati na umu da nezadovoljstvo i neposlušnost u vojsci i policiji mogu biti krajnje opasni po pripadnike tih grupa. Njima sleduju oštре kazne za svaki čin neposlušnosti, te pogubljenje za pobunu. Demokratske snage ne treba da traže od vojnika i oficira da se pobune. Umesto toga, kada je komunikacija moguća, valja im jasno staviti do znanja da postoji mnoštvo relativno bezbednih vidova "prikrivene neposlušnosti" sa kojima mogu početi. Na primer, policija i vojska mogu neefikasno izvršavati instrukcije za represivne mere, mogu da ne pronađu tražene osobe, da upozore borce otpora da se spremaju represija, hapšenja, ili deportacije, ili da ne saopšte važne informacije svojim prepostavljenima. Nezadovoljni oficiri, opet, mogu da propuste da prenesu naredbu o represiji duž komandnog lanca do svojih potčinjenih. Vojnici mogu pucati iznad glava demonstranata. Slično tome, sa svoje strane, državni službenici mogu da zature dosijee i instrukcije, da rade neefikasno i da se "razbole" pa ostanu kod kuće dok se ne "oporave".

Promene u strategiji

Stratezi političkog prkosa moraće stalno da procenjuju kako se ostvaruju glavna strategija i strategije pojedinačnih kampanja. Moguće je, na primer, da se borba ne odvija onako dobro kao što se očekivalo. U tom slučaju neophodno je razmisliti o eventualnim promenama u strategiji. Šta se može učiniti da pokret ojača i ponovo preuzme inicijativu? U takvoj situaciji, neophodno je identifikovati problem, doneti novu stratešku procenu, eventualno borbenu zaduženja preneti na drugu grupu stanovništva, mobilisati dodatne izvore moći, i razraditi alternativne pravce delovanja. Kada se to obavi, treba odmah započeti s realizacijom novog plana.

Naprotiv, ako se borba odvija mnogo bolje nego što se očekivalo a diktatura pada ranije nego što se računalo, kako demokratske snage mogu da iskoriste neočekivane prednosti i počnu da parališu diktaturu? Tim pitanjem bavimo se u narednoj glavi.

IX glava

SLAMANJE DIKTATURE

Kumulativan efekat dobro vodene i uspešne kampanje političkog prkosa bilo bi jačanje otpora i stvaranje i širenje područja društva u kojima se sputava efikasnost diktatorske kontrole. Te kampanje su, takođe, prilika za sticanje dragocenog iskustva s načinima odbijanja saradnje i primene političkog prkosa. To iskustvo biće od velike pomoći kada dođe vreme za nesaradnju i prkos masovnih razmera.

Kako diktatorima oduzeti moć

Kao što je već rečeno u 3. glavi, poslušnost, saradnja i pokornost nužni su da bi diktatori bili moćni. Bez napajanja na izvorima političke moći, diktatorska moć slabija i naponstku nestaje. Uskraćivanje podrške je, stoga, najvažnija akcija za slamanje diktature. Bilo bi korisno osvrnuti se na to kako politički prkos može da deluje na izvore moći.

Akti simboličnog nepriznavanja i prkosa ubrajaju se u sredstva kojima se može podrivati moral i politički **autoritet** režima - njegov legitimitet. Što je autoritet režima veći, to su veće i pouzdanije poslušnost i saradnja koje će mu biti ukazane. Moralna osuda mora biti izražena kroz akciju da bi ozbiljno ugrozila postojanje diktature. Uskraćivanje saradnje i poslušnosti potrebno je da bi se blokirao pristup režima ostalim izvorima moći.

Drugi važan izvor moći su **Ijudski resursi**, broj i značaj osoba i grupa koje se pokoravaju vladaocima, saraduju s njima ili im pomazuju. Ukoliko nesaradnji pribegnu veliki delovi stanovništva, režim će biti u ozbiljnoj nevolji. Na primer, ako državni službenici na poslu više nisu uobičajeno efikasni ili čak i ne dođu na posao, administrativni aparat biće teško pogoden.

Slično tome, ako se među osobama i grupama koje ne saraduju nadu i oni čiju je posebnu **stručnost i znanje** režim dotad koristio, diktatori će uvideti da je njihova sposobnost da sprovode svoju volju ozbiljno narušena. Čak i njihova sposobnost da donose valjano

utemeljene odluke i razrađuju efikasne politike može biti znatno smanjena.

Ako psihološki i ideoološki uticaji - takozvani **nematerijalni činioči** - koji obično navode ljudе da vladaoce slušaju i da im pomažu da oslabе ili promene smer, stanovništvo će biti sklonije neposlušnosti i nesaradnji.

Pristup diktature **materijalnim resursima** takođe direktno deluje na njihovu moć. Kada kontrola nad finansijskim sredstvima, ekonomskim sistemom, svojinom, prirodnim resursima, saobraćajem i komunikacijama prede u ruke stvarnih ili potencijalnih oponenata režima, još jedan izvor njegove moći biva pogoden ili uklonjen. Štrajkovi, bojkoti i rastuća autonomnost privrede, komunikacija i saobraćaja oslabićе režim.

Kao što smo već rekli, sposobnost diktature da zapreti i uvede **sankcije** - kazne protiv jogunastih, neposlušnih i nekooperativnih sektora stanovništva - središnji je izvor njene moći. Taj izvor može biti oslabljen na dva načina. Prvo, ako je stanovništvo, kao u ratu, spremno da eventualno podnese ozbiljne posledice kao cenu prkosa, delotovornost raspoloživih sankcija biće drastično smanjena (to jest, represija neće obezbediti željenu pokornost režimu). Drugo, ako policijske i vojne snage i same postanu nezadovoljne, one mogu pojedinačno ili masovno da izbegavaju ili direktno odbiju naredenja da hapse, tuku ili ubijaju borce otpora. Kad diktatura više ne može da se osloni na policiju i vojsku pri sprovođenju represije, biva ozbiljno ugrožena.

Ukratko, za uspešno suprotstavljanje čvrstoj diktaturi potrebno je nesaradnjom i prkosom ograničiti i prekinuti napajanje režima na izvorima moći. Bez neprestanog obnavljanja izvora moći, diktatura će slabiti i napokon se raspasti. Mudro strateško planiranje političkog prkosa protiv diktature, stoga, mora da se usredsredi na njene najvažnije izvore moći.

Eskalacija slobode

Kombinovan s političkim prkosom tokom faze selektivnog otpora, rast autonomnih društvenih, ekonomskih, kulturnih i političkih

institucija sve više širi "demokratski prostor" društva a sužava diktatorsku kontrolu. Što civilne institucije društva naspram diktature više jačaju, to, uprkos željama diktatorâ, stanovništvo ubrzanije izgrađuje nezavisno društvo van njihove kontrole. Ako, i kada, diktatura interveniše da bi zaustavila tu "eskalaciju slobode", za odbranu novoosvojenog prostora može se upotrebiti nenasilna borba, pa će se diktatura suočiti s još jednim borbenim "frontom".

S vremenom, ta kombinacija otpora i izgradnje institucija može dovesti do *de facto* slobode, čineći slom diktature i uvođenje demokratskog sistema neminovnim pošto su odnosi snaga u društvu temeljno izmenjeni.

Poljska iz sedamdesetih i osamdesetih godina predstavlja jasan primer postupnog preuzimanja funkcija i institucija društva putem otpora. Katolička crkva je bila proganjena ali nikada nije potpuno stavljena pod komunističku kontrolu. Godine 1976. izvesni intelektualci i radnici obrazovali su male grupe poput KOR-a (Odbor za odbranu radnika) da bi zagovarali svoje političke ideje. Organizacija sindikata "Solidarnost", zahvaljujući svojoj moći da vodi uspešne štrajkove, iznudila je da bude legalizovana 1980. godine. Seljaci, studenti i mnoge druge grupe takođe su formirali vlastite nezavisne organizacije. Kada su komunisti shvatili da su te grupe izmenile faktički odnos snaga, "Solidarnost" je ponovo zabranjena a komunisti su pribegli vojnoj diktaturi.

Čak i u uslovima vanrednog stanja, uprkos intenzivnom hapšenju i progonu, nove nezavisne institucije društva nastavile su da funkcionišu. Na primer, i dalje je izlazilo na desetine ilegalnih novina i časopisa. Ilegalne izdavačke kuće godišnje su objavljivale na stotine knjiga, dok su poznati pisci bojkotovali komunističke publikacije i državne izdavače. Sa sličnim aktivnostima nastavljeno je i u drugim delovima društva.

Pod vojnim režimom Jaruzelskog, za vojno-komunističku vladu u jednom trenutku je rečeno da mlatara na vrhu društva. Državni zvaničnici još su sedeli u svojim kancelarijama i zgradama. Režim je još uvek mogao na društvo da se okomi kaznama, hapšenjima, zatvaranjem, zaplenom štamparija i sličnim. Diktatura, međutim, društvo nije mogla da kontroliše. Od te tačke, bilo je samo pitanje vremena kada će ono biti kadro da režim definitivno obori.

Čak i dok diktatori još zauzimaju državne položaje ponekad je moguće organizovati demokratsku "paralelnu vladu". Ona će sve više funkcionisati kao suparnička vlada kojoj stanovništvo i društvene institucije iskazuju svoju lojalnost, pristanak i kooperativnost. Diktatura će, dakle, sve više biti lišavana tih atributa vlade. Naponsetku, demokratska paralelna vlada može u potpunosti da zameni diktatorski režim u sklopu tranzicije u demokratski sistem. Zatim bi, u sklopu tranzicije, blagovremeno bio usvojen ustav i održani izbori.

Slamanje diktature

U toku institucionalnog preobražaja društva pokret prkosa i nesadrnje može da eskalira. Stratezi demokratskih snaga vrlo rano moraju da razmisle o tome da će doći trenutak kada će demokratske snage sa selektivnog otpora moći da pređu na masovan prkos. U većini slučajeva, biće potrebno vreme da se stvore, izgrade ili prošire sposobnosti za otpor, pa će se masovni prkos razviti možda tek posle nekoliko godina. U međuvremenu valja pokretati kampanje selektivnog otpora, čiji će politički ciljevi bivati sve značajniji. Pri tom, treba uključivati veće delove stanovništva na svim nivoima. Zahvaljujući odlučnom i disciplinovanom političkom prkosu tokom narastanja tih aktivnosti, unutrašnje slabosti diktature verovatno će bivati sve očiglednije.

Kombinacija jakog političkog prkosa i izgradnje nezavisnih institucija verovatno će s vremenom izazvati opštu pažnju međunarodne javnosti u prilog demokratskih snaga. Takođe, može izazvati međunarodne diplomatske osude, bojkote, i embarga kao vid podrške demokratskim snagama (kao u slučaju Poljske).

Stratezi moraju biti svesni mogućnosti izuzetno brzog kraha diktature u nekim situacijama, kao u Istočnoj Nemačkoj 1989. To se može dogoditi kada izvori moći masovno bivaju presećeni pošto čitavo stanovništvo ispolji gnušanje prema diktaturi. Taj obrazac, međutim, nije uobičajen, pa je bolje praviti planove za dugoročnu borbu (ali biti pripravan za kratku).

U toku oslobođilačke borbe treba slaviti pobjede, makar i ograničene. Onima koji su za pobjedu zaslužni treba odati priznanje. Slavlje-

nje, uz oprez, takođe pomaže da se održi moral neophodan za buduće faze borbe.

Odgovorno i posle uspeha

Planeri glavne strategije treba unapred da razmisle o mogućim i poželjnim načinima koji bi bili najbolji da se uspešna borba završi tako da se spreči uspon nove diktature i obezbedi postupno uspostavljanje trajnog demokratskog sistema.

Demokrati treba da smisle kako izvesti prelazak sa diktature na privremenu vladu na kraju borbe. Poželjno je da se tada brzo uspostavi nova vlada koja funkcioniše. Međutim, to ne sme biti naprosto stara vlada s novim kadrovima. Nužno je razmisliti koje sektore stare državne strukture (na primer, politička policija) valja ukinuti zbog njima svojstvenog antidemokratskog karaktera, a koje sektore valja zadržati i kasnije podvrgnuti demokratizaciji. Nepostojanje vlade stvorilo bi uslove za haos ili novu diktaturu.

Treba unapred razmisliti o tome koju politiku primeniti prema visokim zvaničnicima diktature kada njena moć bude slomljena. Na primer, da li diktatoren izvesti pred sud? Da li im dozvoliti da zauvek napuste zemlju? Ima li drugih opcija koje se ne kose s političkim prkosom, potrebom za obnovom zemlje i izgradnjom demokratije posle pobeđe? Krvoproljeće mora da bude izbegнуто, jer može imati draštive posledice po budući demokratski sistem.

U trenutku kada diktatura počne da slabi ili doživi slom moraju biti spremni razrađeni planovi za tranziciju u demokratiju. To će pomoći da se spreči da neka druga grupa državnim udarom preuzme vlast u zemlji. Takođe su potrebni planovi za uspostavljanje demokratske ustavne vladavine s punim političkim i ličnim slobodama. Promene do kojih se došlo uz veliku cenu ne bi smeće da ostanu neiskorišćene zbog pomanjkanja planiranja.

Kada se suoče sa sve moćnijim stanovništvom i rastom nezavisnih grupa i institucija, koji su izmakli njihovoj kontroli, diktatori će uvideti da njihov pothvat puca po svim šavovima. Sveopšti prekid funkcionisanja društva, generalni štrajkovi, masovni ostanak kod kuća, prkosni marševi ili druge aktivnosti sve više će podrivati organizaci-

ju same diktature i s njom povezane institucije. Zbog takvog prkosa i nesaranje, mudro izvedenih i sa sve masovnjim učešćem, diktatori će izgubiti moć a demokratske snage će, bez nasilja, trijumfovati. Diktatura će se raspasti pred prkosnim stanovništvom.

No neće svako takvo nastojanje uspeti, pogotovo ne lako i ponajmanje brzo. Valja imati na umu da se vojnički ratovi gube koliko i dobijaju. Politički prkos, međutim, pruža realnu mogućnost za pobedu. Kao što je već rečeno, ta mogućnost može biti znatno uvećana zahvaljujući razradi mudre glavne strategije, brižljivom strateškom planiranju, napornom radu i disciplinovanoj i hrabroj borbi.

X glava

TEMELJI ZA TRAJNU DEMOKRATIJU

Slom diktature je, naravno, razlog za veliko slavlje. Ljudi koji su toliko dugo trepeli i borili se uz veliku cenu zaslužuju vreme radosti, opuštanja i priznanja. Oni treba da se ponose sobom i svima onima koji su se s njima borili za političku slobodu. No neće svi doživeti taj dan. I živi i mrtvi ostaće upamćeni kao heroji koji su pomogli da se stvara istorija slobode u njihovoj zemlji.

Na žalost, to nije vreme za smanjenu budnost. Čak i u slučaju da diktatura uspešno bude slomljena političkim prkosom, moraju se preduzeti sve mere predostrožnosti da iz zbrke koja usledi posle raspada starog ne izroni novi represivni režim. Lideri prodemokratskih snaga treba unapred da izvrše pripreme za nesmetanu tranziciju u demokratiju. Diktatorske strukture moraju da budu uklonjene. Moraju se izgraditi ustavno-pravni osnov i norme ponašanja za trajnu demokratiju.

Nema mesta verovanju da s padom diktature odmah nastaje idealno društvo. Slom diktature naprsto omogućava da, u uslovima veće slobode, otpočnu dugoročni napor da se društvo unapredi a ljudske potrebe adekvatnije zadovolje. Ozbiljni politički, ekonomski i društveni problemi traže godinama, a za njihovo rešavanje biće potrebna saradnja mnogih ljudi i grupa. Novi politički sistem treba da pruži priliku ljudima koji imaju raznolike poglede i povoljna rešenja da nastave s konstruktivnim radom i razradom politika za rešavanje problema u budućnosti.

Opasnost od nove diktature

Aristotel je odavno upozorio da "...tiranija može da se preobrati i u tiraniju..."¹⁴ U istoriji nalazimo obilje dokaza - Francuska (jakobinci

¹⁴ Aristotel, The Politics, Book V, Chapter 12, str. 233.

i Napoleon), Rusija (boljševici), Iran (Homeini), Burma (SLORC) i drugde - da će u slomu opresivnog režima neke osobe i grupe videti jedino priliku da oni sami nastupe kao novi gospodari. Njihovi se motivi mogu razlikovati, ali su rezultati često približno isti. Nova diktatura može čak biti surovija i totalitarnija od stare.

Čak i pre kraha diktature pripadnici starog režima mogu pokušati da državnim udarom preseku prkosnu borbu za demokratiju da bi preduhitrili pobedu narodnog otpora. Oni mogu tvrditi da žele da zbace diktaturu, ali u stvari samo teže da ustoliče njen novi, preradeni model.

Sprečavanje pučeva

Postoje načini da pučevi protiv tek oslobođenog društva budu poraženi. Znanje o takvoj odbrambenoj sposobnosti društva može kada biti dovoljno da osuđeti pokušaj udara. Pripravnost može da de luje preventivno.

Odmah posle pokretanja državnog udara, pučistima je potreban legitimitet, to jest prihvatanje njihovog moralno-političkog prava da vladaju. Prvi osnovni princip odbrane od udara, stoga, jeste uskraćivanje legitimiteata pučistima.

Pučistima je, takođe, potrebno da ih građanski lideri i stanovništvo podrže, da budu zbrunjeni ili, naprosto, pasivni. Pučistima je potrebna saradnja stručnjaka i savetnika, birokrata i državnih službenika, administrativaca i sudske da bi konsolidovali svoju vlast nad društvom. Pučistima je, takođe, potrebno da se mnoštvo ljudi zahvaljujući kojima funkcionišu, politički sistem, društvene institucije, privreda, policija i vojska pasivno pomiri s novonastalom situacijom i nastavi da obavlja svoje uobičajene funkcije u skladu s modifikovanim narednjima i politikama pučista.

Drugi osnovni princip odbrane od državnog udara jeste pružanje otpora pučistima nesaradnjom i prkosom. Neophodna saradnja i pomoć moraju biti uskraćene. U biti ista sredstva koja su korišćena protiv diktature mogu se upotrebiti i protiv nove pretnje, ali bez odlaganja. Ako i legitimitet i saradnja budu uskraćeni, državni udar može propasti usled političke izgladnelosti, a šansa za izgradnju demokratskog društva biće vraćena.

Izrada nacrtu ustava

Novi demokratski sistem iziskivaće ustav kojim se uspostavlja željeni okvir demokratske vladavine. Ustav treba da odredi ciljeve vlaste, granice njene moći, način i vreme održavanja izbora na kojima će se birati državni zvaničnici i zakonodavci, neotudiva prava ljudi, te odnos najvišeg nivoa vlasti prema nižim nivoima.

Unutar centralne vladavine, ako hoćemo da ostane demokratska, treba izvršiti jasnu podelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsку.* Treba strogo ograničiti aktivnosti policije, obaveštajnih službi i vojnih snaga da bi se ukinuo bilo kakav zakonski osnov za njihovo mešanje u politiku.

U interesu očuvanja demokratskog sistema i sprečavanja diktatorskih tendencija i mera, poželjno je da ustav uspostavi federalni sistem, u kome su značajni prerogativi rezervisani za vlasti na nivou regionalnih i lokalnih jedinica. U nekim situacijama možda valja uzeti u obzir švajcarski sistem kantona, u kome relativno mala područja zadržavaju velike prerogative, ostajući pritom sastavni deo zemlje.

Ako je ustav s mnogim od tih obeležja već postojao u istoriji novooslobođene zemlje, može biti mudro naprsto ga vratiti u funkciju, uz eventualno neophodne i željene izmene. Ako nema takvog potesnog starog ustava, možda će morati da posluži privremeni ustav. Inače će biti potrebno sačiniti novi. Izrada novog ustava iziskivaće dosta vremena i razmišljanja. Učešće gradana u tom procesu poželjno je i potrebno radi ratifikovanja novog teksta ili amandmana. Treba biti veoma obazriv s unošenjem u ustav obećanja koja će kasnije možda biti nemoguće ostvariti ili odredaba koje će iziskivati krajnje centralizovanu upravu, jer i jedno i drugo može da olakša uspon nove diktature.

Tekst ustava treba da bude lako razumljiv za većinu stanovništva. Ustav ne sme da bude toliko komplikovan ili dvomislen da ga mogu razumeti samo pravnici ili druga elita.

Demokratska odbrambena politika

Oslobodjena zemlja može da se suoči sa stranim pretnjama, zbog čega će biti potrebne odgovarajuće odbrambene sposobnosti. Zemlju,

takođe, mogu ugrožavati strani pokušaji uspostavljanja ekonomске, političke i vojne dominacije.

U interesu očuvanja unutrašnje demokratije, valja ozbiljno razmisliti o primeni osnovnih načela političkog prkosa za potrebe odbrane zemlje.¹⁵ Prenoseći sposobnosti za otpor direktno u ruke građana, novooslobodene zemlje mogu izbeći potrebu za jačanjem vojnih kapaciteta, što bi samo po sebi ugrozilo demokratiju ili angažovalo ogromne ekonomске resurse preko potrebne u druge svrhe.

Ne smemo zaboraviti da neke grupe neće prezati od gaženja ustavnih odredaba da bi sebe ustoličile kao nove diktatoren. Stoga će stanovništvo imati stalan zadatak da koristi politički prkos i nesaranju protiv potencijalnih diktatora i da čuva demokratske strukture, prava i postupke.

Trajni problemi

Nenasilna borba ne samo što slabi i uklanja diktatore već i potlačene čini moćnjima. Ta tehnika omogućava ljudima koji su dotad sebe doživljavali kao pioniri ili žrtve da uzmu moć u svoje ruke da bi vlastitim naporima ostvarili veću slobodu i pravdu. To borbeno iskuštevno ima značajne psihološke učinke, jačajući samopoštovanje i samopouzdanje kod onih koji su ranije bili nemoćni.

Jedna od važnih dugoročnih blagotvornih posledica korišćenja nenasilne borbe za uspostavljanje demokratske vladavine jeste povećana sposobnost društva da rešava trajne i buduće probleme. To mogu biti buduće zloupotrebe vlasti i korupcija, zlostavljanje bilo koje grupe, ekonomski nepravde i ograničavanje demokratskih obeležja političkog sistema. Stanovništvu koje ima iskustvo s političkim prkosom verovatno preti manja opasnost od budućih diktatura.

Posle oslobođenja, zahvaljujući poznavanju nenasilne borbe pronalaziće se načini za odbranu demokratije, građanskih sloboda, manjinskih prava i prerogativa vlasti na nivou regionalnih, federalnih i lokalnih jedinica, te nevladinih institucija. Takvi načini takođe će omogućiti

¹⁵ Vidi Gene Sharp, *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1990.

gućiti ljudima i grupama da mirnim sredstvima izraze ekstremno neslaganje o onim pitanjima kojima se pridaje tolika važnost da su povodom njih opozicione grupe katkada pribegavale terorizmu i gerilskom ratovanju.

Meritorna odgovornost

Razmišljanja izneta u ovoj analizi političkog prkosa ili nenasilne brobe imaju za cilj da budu od pomoći svim osobama i grupama koje teže da svoj narod rasterete diktatorskog jarma i uspostave trajan demokratski sistem koji poštuje ljudske slobode i opšte angažovanje na unapredenu društva.

Iz ovde naznačenih ideja proističu tri glavna zaključka:

- oslobođanje od diktature je moguće;
- pomno razmišljanje i strateško planiranje potrebno je da bi se to ostvarilo; i
- budnost, naporan rad i disciplinovana borba biće neophodni, najčešće po veliku cenu.

Često citirana izreka "Sloboda nije besplatna" tačna je. Nijedna sila spolja neće potlačenim ljudima doneti slobodu za kojom žude. Oni moraju da nauče kako da se sami domognu slobode. Lako ne može biti.

Ako shvate šta je potrebno da bi bili slobodni, ljudi mogu da odrede pravce delovanja kojima će, uz veliki trud, napisetku stići do slobode. Zatim mogu marljivo graditi novi demokratski poredak i pripremati se za njegovu odbranu. Sloboda izvojavana borbom ove vrste može biti trajna. Ona opstaje zahvaljujući istrajnim ljudima koji je predano čuvaju i bogate.